

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 71 Haziran 2020 & Volume: 13 Issue: 71 June 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MODERN KIRGIZ EDEBİYATINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ VE BİR TASNİF DENEMESİ A CRITICAL OVERVIEW OF THE MODERN KYRGYZ LITERATURE AND A CLASSIFICATION TRIAL

Halit AŞLAR*

Öz

Modern Kırgız edebiyatı 1920'li yıllarda Sovyet edebiyatının bir parçası olarak ortaya çıkmış ve Sovyet edebiyatını şekillendiren Sosyalist realizme bağlı kalarak varlığını sürdürmüştür. II. Dünya savaşı sırasında ve sonrasında söz konusu durum Sovyet öğretileriyle daha da perçinlenmiőtir. 1960 ve 1970'li yıllar SSCB'nin gerek idari ve gerekse ekonomik refah seviyesinin yükselmesi bakımından zirveye ulaştığı yıllar olarak kabul edilmektedir. Kırgız edebiyatbilimciler ve eleştirmenler de Sovyet Kırgızistanı'nın II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte SSCB'deki değişimin bir parçası olduğunu, sosyo-ekonomik açıdan geliőtini, Kırgız kültürünün önemli bir kalkınma yaşadığını, böylece kültürel gelişim açısından yeni bir seviyeye ulaőtini ifade etmektedir. Ancak 1980-1985 arası SSCB farklı bir atmosfer içine girmiő, gelişen ve değişen dünyanın gerisinde kalmaya başlamıştır. Yeniden yapılanmanın başladığı 1985 yılı ve sonrasında demokratikleşme çabaları başarısız olmuş ve mevcut kriz derinleőtir. 1980'li yıllarda Cengiz Aytmatov'un gerek tüm SSCB ve gerekse Kırgızistan içinde var olan durum ve krizden çıkış ile ilgili görüşleri, gazetelere verdiği demeçler, Kırgızistan'da hürriyet algısının değişmesi ve millî Őurun gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra ise yazar ve Şairlerin daha önceki yıllarda kaleme alıp yayımlatamadığı eserleri yayımlatma imkânı ortaya çıkmıştır. Modern Kırgız edebiyatı 21. yüzyılın ilk yıllarından itibaren yeni dönemin ruhuna uygun ve millî duyguların da işlendiği bir süreç yakalayarak şekillenmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Kırgız Edebiyatı, Sovyet Edebiyatı, Sosyalist Realizm, Cengiz Aytmatov.

Abstract

Modern Kyrgyz literature emerged as a part of Soviet literature in the 1920s and continued its existence by adhering to the understanding of Socialist realism that formed and shaped Soviet literature. II. During and after the World War, the situation was further enhanced by Soviet teachings. The years of 1960 and 1970 are considered as the years when the USSR reached its peak in terms of both administrative and economic welfare. Kyrgyz literature scientists and critics also state that the Soviet Kyrgyzstan was a part of the change in the USSR in the 10-year period after the war, that it was developing socio-economically, and that the Kyrgyz culture was experiencing a significant development, thus reaching a new level in terms of cultural development. However, between 1980-1985 the USSR entered a different atmosphere. The USSR started to lag behind the developing and changing world. Democratization efforts were unsuccessful in 1985 and after the restructuring began, and the current crisis deepened. The views of Chinghiz Aitmatov about the situation and exit from the crisis both in the USSR and Kyrgyzstan in the 1980s, his statements to the newspapers played an important role in the development of national consciousness in Kyrgyzstan. After gaining independence, there was an opportunity to publish works that writers and poets could not publish in previous years. From the first years of the 21st century, modern Kyrgyz literature has begun to take shape by capturing a process that is in line with the spirit of the new era and where national feelings are also processed.

Keywords: Modern Kyrgyz Literature, Soviet Literature, Socialist Realism, Chinghiz Aitmatov.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü, halit.aslar@manas.edu.kg

Giriş

XIX. yüzyılın ortalarında Rusya Çarlığı hakimiyetini kabul etmek zorunda kalan Kırgız Türklerinin yüzyıl sonuna kadar günlük ve sosyal hayatında önemli değişiklikler meydana gelmemiş, halkın büyük bir bölümü çok kötü şartlar altında yaşamak zorunda kalmıştır. Gelenek ve göreneklerini kaybetmeye başlayan halk yeni bir hayat sunmayı vadeden Çarlık hâkimiyetinden oldukça rahatsızdır. Rusya Çarlığının Türkistan halkları için hiçbir sosyal programının olmayışı ve uyguladığı acımasız koloni siyaseti sebebiyle Kırgızlar ağır sosyal ve ekonomik şartlar altında yaşamak zorunda kalmışlardır.

Çarlık yönetimi tarafından Rusya'dan Kırgızistan topraklarına gelen göçmenlere tarım ve maden işletmeleri verilmiş ve bu göçmenler her türlü vergiden muaf tutulmuştur. Toprakları ve madenleri elinden alınan Kırgızlar ise ağır vergiler altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Tarihi belgelere göre Rusya'dan Türkistan'a göç edenlerin sayısı 1906 yılında 106 bini bulmuştur. Beş yıl içinde bu sayı daha da artmıştır. Sadece Bişkek bölgesinde 1905-1907 yılları arasında göçmenlere tahsis edilen Kırgız toprakları 879219 hektardır. 1907 yılında Süttübulak, Ceti Ögüz ve Karakol bölgelerinde 33580 hektar üzerinde ürün bulunan ve hayvanların otladığı verimli arazi Kırgızların elinden alınıp Rus göçmenlere verilmiştir. Kırgızların ekonomik durumu gitgide kötüleşmiştir (İbraimov, 2012, 22). Giderek kendi vatanlarında ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleri Türkistan halkları içerisinde Çarlık karşıtı ayaklanmalara zemin hazırlar. Nihayet 1898 yılında Andican ayaklanması patlak verir. Çarlık bu ayaklanmayı şiddetli bir şekilde bastırır. 1916 yılında ise büyük bir felakete sonuçlanan Ürkün ayaklanması gerçekleşir ve birçok Kırgız-Kazak yerinden yurdundan olur, halkın büyük bir bölümü Çin'e göç etmek zorunda kalır. Onbinlerce Türkistan Türkü soğuktan ve açlıktan hayatını kaybeder. Çin'e göç edebilenler ise gittikleri bölgelerde insanlık dışı muamelelere maruz kalırlar.

Esasen yüzyıl başından beri yoğun bir faaliyet içerisinde olan Bolşevikler Orta Asya'da da faaliyet göstermektedir ve kimi Kırgız aydınları bu faaliyetlerin içinde yer almaktadır. Halkın memnuniyetsizliğinin çoğalmasında Rusya'da ve başka yerlerde işçi sınıfını sömürenlere karşı yürütülen hareketlerin de belli bir derecede etkisi olmuştur. Özellikle 1905-1907 yıllarında Rusya'da gerçekleşen vakalar ve toplumu yeniden kurma ile ilgili Marksist-Leninist görüşlerin Orta Asya'ya kadar yayılması da, halka zulmedenlere karşı olan memnuniyetsizlikle daha da güçlenmiştir. 1904-1905 yıllarında Marksist dernekler Pişpek (Bişkek), Prejevalsk (Karakol), Oş şehirleriyle, Kızıl Kıya ve Sülüktü madenleri çevresinde kurulmaya başlamıştır. Taşkent, Verniy (Almatı), Aşkabat ve başka şehirlerde matbaalar gizlice çalışmaya başlamış, 1905-1907 yıllarında gerçekleşen devrim döneminde Marksist edebî dergiler gizlice dağıtılmaya başlanmıştır. Rus sosyal demokratlarla, Rus işçilerin tesiriyle Kırgızlar arasında da bu faaliyetlere katılan kişiler çıkmıştır. XX. yüzyılın başlarında eğitim almaya, dünyayı tanımaya, gelişmeye yönelik çabalar Kırgızistan'da da başlamasına rağmen halkın çoğu gelişen ve değişen dünyadan habersiz yaşamaya devam etmiştir. Daha çok varlıklı ailelerin çocukları eğitim almış, halk arasından çıkan bazı yetenekli insanlar da okuma yazma öğrenebilmiş ve bunların bazı eserleri yayımlanma şansı bulmuştur. Bazılarının eserleri ise elyazısı olarak halk arasında korunmuştur (Artıkbaev, 2013, 27).

Yüzyılın Başında Kırgız Edebiyatı (1900-1918)

Modern edebiyata geçmeden önce Kırgızlar tarafından yazılan çeşitli eserler bulunmaktadır. Bunlar arasında Moldo Kılıç'ın Ufa'da basılan "*Kıssa-i Zilzala*" manzumesi (1911), I.Arabayev'in 1913-1914 yıllarında düzenlediği Arap alfabesiyle basılan "*Kırgız Dilinin Alippe Kitabı*", Osmonaalı Sıdıkuulu'nun Ufa şehrinde 1913 yılında basılan "*Muhtasar Tarih Kırgızıya*" ve 1914 yılında yayımlanan "*Tarih Kırgız Şadmanıya*" adlı secere kitabı sayılabilir. Osmonaalı Sıdıkuulu'nun sonraki kitabı aslında önceki kitabı tamamlayan bir kitaptır.

Bu dönemlerde yaşayan Kırgız akınlarının bazıları edebî faaliyetlerini sadece sözlü olarak icra etmemiş, eserlerini kağıda dökerek "Cazgıç" sıfatıyla anılmışlardır. Cazgıç akınlar Togolok Moldo, Isak Şaybekov, Abılkasım Cutakeev ve Toktoraalı Talkanbayev'dir. Bu akınların dışında Cazgıç akınlar gurubunda yer almasa da Zamana akımı temsilcilerinden Moldo Kılıç (1866-1917) da eserlerini yazılı olarak icra etmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Togolok Moldo'nun başını çektiği "Cazgıç" akınlar Isak Şaybekov, Abılkasım Cutakeev, Toktoralı Talkanbayev o dönemde halk arasında nesilden nesle geçen, geniş halk kitlelerine ulaşmış sözlü edebiyat mahsullerini kağıda döküp tekrar halkın hizmetine sunmuşlardır. Bununla birlikte kendi edebî icralarını Arap alfabesiyle kaleme alıp diğer halk şairlerinden farklılık

göstermişlerdir. Söz konusu şairler Sovyet öncesi ve sonrası dönemleri yaşamışlar, dönemin sosyal değişimlerini şiirlerinde ele almışlardır (Ükübayeva, 1994, 3).

Çarlık rejimi altında yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi çarpıklıklar bazı halk şairlerinin eserlerine yansımıştır. Bu açıdan baktığımızda halk şairi Moldo Kılıç'ın "Zar Zaman" manzumesinin özel bir yeri vardır. Moldo Kılıç bu manzumeyi yazmaya 1898'lerde başlamış ve hayatının sonuna kadar devam ettirmiş, içeriğini genişletmiş, dönemin şartlarına göre eklemeler yapmıştır. Halk şairi Moldo Kılıç bu manzumesinde kendinden önceki Kalıgul ve Arstanbek gibi halk şairlerinin "Akır Zaman" (Ahir Zaman), "Tar Zaman" (Dar Zaman) gibi eserlerindeki 'zamanı' anlatma geleneğini devam ettirmiştir. Şair manzumesinde Rusya Çarlığı'nın Kırgız topraklarına gelene kadarki dönemi, Kırgızların gelenek-görenek, örf ve adetlerini anlatmakla başlamış ve her geçen gün insan davranışlarının değiştiğini, halkın iki yönlü sömürge altında kaldığını, ezildiğini geniş bir şekilde tasvir etmiştir. Ayrıca Rusların Kırgız topraklarına gelip yerleştikten sonra Kırgızların hayatında olan değişikliklerden, sade Rus halkı ile yöneticilerin farkından da bahsetmektedir (Artıkbayev, 2013, 29). Bununla birlikte Rusya Çarlığı hâkimiyeti altında oldukça güç şartlar altında yaşayan Kırgızların Ekim devrimi ve kazanımlarını sevinçle karşıladıkları ve buna destek oldukları yönünde bazı eserler de bulunmaktadır.

Sosyalist Realizm İlkesi Işığında Sovyet Kırgız Edebiyatının Doğuşu ve İlk Edebî Faaliyetler (1918-1940)

7 Kasım 1917 tarihinde Petrograd'daki geçici hükümetin devrilerek iktidarın Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçmesiyle tüm dünya tarihini olduğu gibi Türkistan coğrafyasının da tarihini değiştiren Ekim devrimi gerçekleşmiş olur. Çarlık yönetimi altındaki Orta Asya'nın çok uluslu halkları bu süreçten, doğal olarak, etkilenirler. Türkistan'ın merkezi şehri Taşkent'te 1 Kasım 1917'de Bolşevikler öncülüğünde başlayan silahlı ayaklanma zaferle sonuçlanır. Taşkent'te gerçekleşen bu olay tüm Türkistan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulabileceği fikrini perçinler. Sovyetlerin bu zaferi 15-22 Kasım 1917 tarihinde gerçekleştirilen III. Bölge Toplantısında ilan edilir (Komisyon, 1968, 82).

Kırgızistan'da Sovyet iktidarı Kasım 1917'de hüküm sürmeye başlar. Yeni siyasi güç ilk olarak Sülüktü ve Kızıl-Kıya gibi çeşitli sanayi işletmelerinin olduğu şehirlerde ve civarlarında sonra ise Talas, Pişpek, Karakol ve Narın şehirlerinde varlığını gösterir. Daha sonra 20 Nisan 1918 tarihinde Taşkent şehrinde Sovyetler V. Bölge Toplantısında Türkistan Sovyet Federasyonu Cumhuriyeti kurulması hususunda karar alınır ve Kırgızistan bu federasyonun sınırları içinde yer alır (Cigitov, 1982, 132).

Sovyetler Birliği Komünist Partisi sosyal şartları, medeniyet anlayışını, ekonomik hayatı ve toplumu sosyalist temelde yeniden kurmak için işe koyulur. Özellikle medeniyet reformuna çok önem verir. Zira kapitalist ve feodal yapıdan sosyalizme geçişte yeni toplumun manevi hayatını yenilemek, geçmiş hayattan gelen feodalite ve burjuvazi kalıntılarını temizlemek gerekmektedir. İlk olarak okuma-yazma oranını yükseltmek, medeni hayattan eskiye ait olan birçok şeyi söküp atmak, eski aydınları yeni sisteme göre eğitmek, halkın içinden yeni aydınlar yetiştirmek, beyin gücü ile beden gücü arasındaki farkı yok etmek, Marksist-Leninist anlayışı toplumun tüm katmanlarına yaymak, içeriği sosyalist adı millî olan bir edebiyat ve sanat anlayışı oluşturmak Sovyet devletinin yeni hayat kurma noktasında belirlediği ilk hedeflerdendir; zira medeniyet reformu sosyalizmin başarısı ve zamanla komünizme geçişte önemli rol oynayacaktır.

Var olan ve ideal olan arasındaki çelişkinin ideal olanın doğru bir şekilde yansıtılmasıyla topluma yön verecek bir sonuç doğuracağı öngörüsü Sovyetler Birliğinde edebiyatı etkisi altına alır (Göz, 2015, 100). Bu bağlamda Sovyetlerde kabul gören Sosyalist realizm ilkesi Sovyet Kırgız edebiyatının olduğu gibi, tüm Sovyet ülkelerinde devletin kuruluşundan yıkılışına kadar uygunlanmış sanat ve ideolojiyi birleştirmeye çabası şeklinde tezahür etmiştir.

Sosyalist realizmin esas temeli Marksist ideolojidir. Marksizmin kurucuları olan Marks ve Engels için edebiyat ideolojik mücadelenin önemli bir parçasıdır. Lenin'e göre ise gerçeği kavramaya çalışan yazar sadece kendisinin değil, aynı zamanda ait olduğu sınıfın ve toplumun düşünce, his ve ideallerini yansıtmaktadır. Lenin parti edebiyatını genel parti çalışmalarının bir parçası olarak görmektedir. Bu yaklaşım Sovyet edebiyat anlayışının temelini ve Sosyalist realizm metodunun özünü oluşturmuştur (Tagızade, 2006, 9).

Sosyalist realizm edebî anlayışında siyasî baskı edebiyatın bütün yönlerini belirler. Sanatçıyı sadece rejimin gerçeklerini gören ve savunan idraksiz bir kişi olarak algılayan Sovyet rejimi onu insan ruhunun mimarı olarak görmeyi ihmal etmez. Rejimin şekillendirdiği sanatçı toplumu ve insanı da onu yönetenlerin

istediği gibi şekillendirecektir (Adıgüzel, 2018, 67). Buna karşılık Plehanov'a göre hayatın sanatsal özümsemesinin ilkesi olarak toplumcu gerçekçilik, Rus edebiyatında daha Ekim devriminden önce de Maksim Gorki'nin sanatçı kişiliğinde en açık biçimde oluşmuştur. 1917'den sonra ise gerek Rusya'da ve gerekse başka ülkelerde, toplumun toplumcu düşünce içindeki somut dönüşüm sürecinin ayrılmaz bir parçası durumuna gelen toplumcu gerçekçi edebiyat, geniş bir yaygınlığa ve kesin bir oluşuma erişmiştir. Sosyalist ülkelerde bu edebiyat sosyalist toplumun kuruluş evrelerinin hepsinin ve ondan sonraki gelişim biçimlerine katılmıştır. İnsanlığa daha iyi bir gelecek sağlamak için tarihsel olarak gerçekleştirilen ne varsa, toplumcu gerçekçilik bütün bunların kalıcı belge ve örneklerini yaratmıştır (Plehanov, 1995, 499).

"Ana" adlı eseriyle Sosyalist realizmin ilk eserini yazmış olan Maksim Gorki'ye göre toplumcu gerçekçilik eylem olarak varoluşu onaylar. Gerek doğa güçlerini yenmek için gerekse uzun ve sağlıklı bir yaşam için ve insanın sürekli artan gereksinimlerine uygun olarak aile gibi birleşmiş bir insanlığın güzel yurduna dönüştürmek istediği yeryüzünde yaşamının o büyük mutluluğu için, onun en değerli bireysel yetilerinin sürekli geliştirilmesini amaçlayan yaratıcı bir etkinliktir (Plehanov, 1995, 498).

Sosyalist gerçekçilik devrimci bir anlayışa dayanır. Öbür gerici edebiyat akımları gibi, tarihsel oluş ve gelişmenin sosyalizme doğru olan zorunlu akışını gizlemek ya da yavaşlatmak değil; bu durdurulamaz akışı göstermek ve hızlandırmak yolunu tutar. Savaşı, sömürmeyi, işsizliği, yoksulluğu ve bunalımları doğuran geri düzenin korunmasına değil; adalet, hürriyet, eşitlik ve barışa dayanan ileri bir düzenin (sosyalizmin) kurulmasına yardım eder (Bezirci, 1967, 92, akt Çetişli, 2014, 253).

Çetişli ise sosyalist realizm ve genel olarak ideolojilere bağlı kalarak ortaya çıkan sanat anlayışı ve sanatçılarla ilgili düşüncelerini şöyle ifade eder:

"İdeolojiler, sanatkârın düşünme, yorumlama, yaratma melekesini dumura uğrattı, ideolojik körlük içine itmektir. Sanat kabiliyetini güdümlü sanatın emrine âmâde kılmış sanatkârın hayat, insan ve olaylar karşısında tarafsız ve objektif olmasını beklemek veya onların böyle bir tavır sergilediğini iddia etmek mümkün değildir. Zira onlar daha masalarına otururlarken zihinlerinde şablonlarını hazırlamışlardır. Şablonunu belirleyen konularda çok açık peşin fikre sahiptirler. Dolayısıyla onlardan beklenen açık bir biçimde "fedaî"si buldukları düşünceden yana tavır almak, her şeye bu perspektiften bakmak ve değerlendirmektir. Bu sebeple onlar objektiflikten uzak ve yanlıdırlar. Gerçek, doğru, iyi ve güzel hep kendi perspektiflerine göre belirlerler. Vicdan, duygu ve zevklerin sesine değil, ideolojilerinin sesine kulak verirler (Çetişli, 2014, 254)."

Tüm Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Sovyet Kırğızistanı'nda da, Kırğız edebiyatı Sosyalist realizm ilkesi ışığında ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Medeniyet reformunu gerçekleştirebilmek için ise en başta okuma yazma oranını artırma ve yeni okullar açmak gerekmektedir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği Türkistan coğrafyasında ilk iki yıl içinde çok sayıda okul açmıştır. 15 Eylül 1919 tarihli kayıtlara göre ilköğretim okullarının sayısı 1897, orta öğretim okullarının sayısı ise 36'ya ulaşmıştır (Bagryantsev, 1973, 163).

1918 yılında Taşkent'te Türkistan Halk Üniversitesi açılmış, bu üniversite 1920 yılında Orta Asya Devlet Üniversitesine dönüştürülmüştür. Dört öğretmen yüksek okulu kurulmuş, 1921 yılında Türkistan İşçi-Köylü ve Türkistan İşçi-Çiftçi üniversiteleri (Sonraları SAKU- Orta Asya Komünist Üniversitesi) açılmıştır. 1921 yılında öğretmen yüksek okullarının sayısı 11'e, 1923 yılında 14'e yükselmiştir. 1920 yılında Türkistan Devlet Üniversitesi bünyesinde kurulan İşçi Fakültesi yüksek öğrenim görmeye istekli yerli gençleri yüksek öğretim kurumlarına hazırlama maksadıyla faaliyetlerine başlamıştır. 17-25 Haziran 1918 tarihlerinde gerçekleştirilen Türkistan Komünist Partisi toplantısında her halkın kendi dilinde gazete ve dergiler yayımlaması kararı alınmıştır. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkistan coğrafyasında okuma yazma oranı en düşük halk Kırğızlardır. Okuma yazma oranı Özbeklerde %2, Kazaklarda %1, Taciklerde %1,2 iken bu oran Kırğızlarda %0,6'dır. Kırğızistan sınırları içinde 1918 yılında Pişpek'te, 1919'da Prjevalski'de, Calalabad'da, 1920'de Tokmok'ta, Narın'da, Oş'un Canı Col bölgesinin Ak Suu ilçesinde okullar açılmış, bu okulların sayısı 1924'e kadar 18'e ulaşmıştır (Cigitov, 1982, 136).

Çağdaş Kırğız edebiyatını oluşturan ilk sanatçıların büyük bir çoğunluğunu bu okullarda öğrenim görmüş gençler teşkil eder. Türkistan coğrafyasının diğer bölgelerindeki eğitim merkezlerinde öğrenim gören Kırğızların sayısı ise üç yüz elli civarındadır. Bu şekilde yeni açılan Kırğız okulları diğer Türk lehçelerinde yazılmış okul kitaplarından faydalanmak durumunda kalmıştır. Bu Kırğız okullarında eğitim veren öğretmenler ise Almatı ve Taşkent'te genellikle Kazakça, Tatarca ve Özbekçe öğrenim görmüş kişilerdir.

Zamanla Türkistan Özerk Cumhuriyeti yöneticileri Kırgızca gazete, dergi ve kitap gibi süreli yayınların basılmasına ihtiyaç duyulduğu kanaatine varmışlardır. Kırgızca ilköğretim ders kitaplarını yayımlama hususunda Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1924 Ocak ayında kanun çıkarmış ve Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir alt komisyon kurulmuştur. İşenali Arabayev'in yönettiği kurul Arap alfabesini Kırgız fonetiğine uygun hale getirerek ilk Kırgız alfabesini oluşturmuştur.

Kırgız gençleri ilk edebiyat denemelerini Kazakça, Özbekçe ve Tatarca yayımlanan "*Kömök, Uşkın, Tilşi, Öris, Ak Col*" gibi gazete ve dergilerde yayımlatmışlardır. Bu dillerde basılan ders kitapları ve gazeteleri okuyarak yetişen gençler arasında isimleri sonra Kırgız edebiyatı tarihine geçecek olan şahsiyetlerden Sıdık Karaçev, ilk eserlerini Tatar Türkçesinde kaleme almış ve Tatarca yayımlanan gazetelerde yayımlatmış, Kasım Tınıstanov ise ilk şiirlerini Kazak Türkçesinde yazarak Kazakça yayımlanan gazetelerde yayımlatmıştır.

Taşkent'teki üniversitelerde okuyan Kırgız öğrenciler tarafından "*Erkin Caş*" (Özgür Genç) adlı duvar gazetesi, Orta Asya Komünist Üniversitesi öğrencileri tarafından "*Tunguç Kadam*" (İlk Adım) adlı el yazısı ile çoğaltılarak yayımlanan dergi, Almatı'daki Kazak-Kırgız Halk Eğitim Enstitüsünde okuyan Kırgız öğrencileri tarafından "*Caş Kalem*" (Genç Kalem) adlı el yazısı ile çoğalttıkları dergi, "*Şoola*" (Şule) adlı duvar gazetesi yayımlanmaya başlar. Bu gazete ve dergilerde Kırgızca şiirler, makaleler ve kısa öyküler yayımlanır. Sadece yüksek okullarda değil, köylerdeki okullarda da eğitim alan öğrencilerin ve öğretmenlerin Kırgızca'yı yazı dili haline getirme çabaları mevcuttur. Kırgızca kaleme alınan şiirler, makaleler Kırgızca olarak Kazakça gazetelerde basılmıştır. Örneğin, 1919-24 yılları arasında Almatı'da "*Kömek*" (Destek) adlı Kazakça yayımlanan gazetede ve Taşkent'te "*Ak Col*" (Ak Yol) gazetesinde, "*Şolpan*", (Çolpon) "*Cas Kayrat*" (Genç Gayret) dergilerinde genç Kırgız yazarları Kasım Tınıstanov, Sıdık Karaçev, O. Lepesov, A. Tokombaev, K. Bayalınov, C. Tülögabılov, İ. Kudaybergenov, M. Bayçerikov'un şiirleri ve öyküleri yayımlanmıştır. Yapılan bütün bu gayretlere rağmen Kırgız millî yayınevini olmamasından dolayı okullarda okutulan ders kitaplarının Kazakça, Özbekçe veya Tatarca olması, düzenli aralıklarla yayımlanan bir gazete ve derginin bulunmamasından kaynaklanan meselelerin çözümü sonraki yıllara kalmış, Kırgızcanın edebî dil olarak işlenmesi zaman almıştır (Cigitov, 1982, 140).

Kırgız Türkçesi'nde ilk gazete "*Erkin Too*" (Özgür Dağ) 7 Kasım 1924 tarihinde çıkar. "*Erkin Too*" gazetesinin gerek Kırgız basın tarihinde, gerekse çağdaş Kırgız edebiyatının temellerinin atılıp gelişmesinde çok büyük önemi vardır. Sovyet hükümeti devrine göre hatırı sayılır imkânlarla donatılmış eğitim merkezlerinde okuyan ve gelecekte Kırgız entelektüel sınıfını ve edebiyat kadrosunu oluşturacak kalemler kendi dillerinde ilk edebî denemelerini bu gazetede gerçekleştirmiştir. Daha sonra 7 Kasım 1926 tarihinde "*Leninçil Caş*" (Leninci Genç), 1927 yılında Oş şehrinde "*Cer Tönkörüşü*" (Toprak İnkılabı), 1930 yılında Frunze şehrinde "*Sabattuu Bol*" (Eğitilmiş Ol) gazeteleri yayımlanmaya başlar. Bunların dışında siyaset, ziraat ve edebiyat konularını işleyen "*Komünist*", 1928 yılında "*Canı Madaniyat Colunda*" (Yeni Medeniyet Yolunda) dergileri, aynı yıl "*Dıykan*" (Çiftçi) adlı ziraat dergisi basılmıştır (Komisyon, 1973, 40).

Номер газеты «Эркин-Тоо».

Erkin-Too Gazetesinin İlk Sayıları

Kırgız basın dünyasının ilklerinden olan "Erkin Too" (daha sonra "Kızıl Kırgızistan") "Leninçil Caş" gazeteleri, "Komünist", "Dıykan" ve "Canı Madaniyat Colunda" dergileri ilk sayılarından itibaren şiir türündeki metinlere genişçe yer vermişlerdir. 1924-1930 yılları arasında gazete ve dergi sayfalarında yayımlanan şiirlerin genel hacmi oldukça yüksektir.

Dönemin süreli yayınlarında şiirleri yayımlananların büyük bir kısmını öğrenciler oluşturmuştur. Bu öğrenciler arasında yer alan A. Tokombayev, M. Tokobayev, M. Elebayev, C. Camgırçiev, B. Kenensariyev gibi isimler zamanla çağdaş Kırgız edebiyatının önemli isimleri olmuşlardır. Bununla birlikte 1925 yılında 30, 1926 yılında 31, 1927'de 72, 1928'de 75 Kırgızca kitap basılmıştır. 1930'a gelindiğinde siyasi-ekonomik konulu 166, 50 okul kitabı, 46 edebî ve 34 adet de değişik konuları içeren kitap basılır. 1925-1930 yılları arasında halkın okuma-yazma oranı yükselir, bilimsel çalışmalar yürütülür (Komisyon, 1973, 42).

Kırgızistan sınırları içerisinde Isık Göl'deki Tüp şehrinde Ziraat Fakültesi ve günümüz Bişkek şehrindeki Merkezi Pedagoji Fakültesi'nde ilk edebî çevreler oluşmaya başlar. Burada eğitim gören öğrenciler yeni neşredilmeye başlanan gazete ve dergilerde ilk şiir ve hikâyelerini, makalelerini yayımlatmaya başlarlar. 5 Kasım 1927 tarihinde "Kızıl Uçkun" (Kızıl Kuvvülm) edebiyat derneği kurulur. Bu derneğin temeli U. Abdukaimov, K. Bayalınov, K. Cantöşev, S. Karaçev, K. Malikov, A. Tokombayev, M. Elebayev gibi isimler tarafından atılmıştır. Kızıl Uçkun edebiyat derneğinin çağdaş Kırgız edebiyatının oluşumundaki önemi büyüktür. Bu şekilde Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında, özellikle Kırgızistan'ın bir ülke olarak gelişmeye başladığı yıllarda, kültür ve edebiyat sahasında da birçok değişim gerçekleşir. Ülkenin entelektüel ve edebiyat kadroları oluşmaya başlar.

Sıdık Karaçev, çağdaş Kırgız edebiyatını oluşturan kalemlerin en başında gelir. Kendi ana dilinde bir yayın organı olmadığından ilk eserlerini Tatar Türkçesinde kaleme almıştır. Şiir, piyes ve hikâyeler yazmıştır. Bazı şiirleri Kazakça gazetelerde yayımlanmıştır. Sıdık Karaçev'in "Üylönüüdön Kaçtı" (Evlenmekten Kaçtı) adlı hikâyesi çağdaş Kırgız edebiyatının ilk hikâyesi olarak kabul edilmektedir. Bu hikâye Şubat 1919 tarihli "Kömek" gazetesinde Tatarca yayımlanmıştır. Hikâyenin konusu Ekim devriminden önceki Kırgız hayatından alınmıştır (Mamıtbekov, 1986, 149). "Üylönüüdön Kaçtı" adlı hikâyedeki olaylar, Ekim İhtilali'nden önce Çarlık Rusya tarafından kurulan ve Rus Gimnaziyası olarak bilinen okullarda öğrenim gören gençlerle Tatarların kurduğu usül-i cedid mektebinde okuyan öğrenciler arasında geçer. Eğlenmek maksadıyla yaylaya giden gençler bir tepeye çıkar ve kendi aralarında sohbet etmeye başlar. Söz dönüp dolaşıp Aytış İsmail ağanın Tatar okulunda okuyan oğlu Sultan'ın yakında evleneceği haberine gelir. Sultan, arkadaşlarının sorduğu sorulara evlenmek gibi bir niyeti olmadığı,

herhangi biriyle görüşüp tanışmadan eski adetlere göre evlenmenin yanlış olduğu, kendisinin şimdilik eğitim almaktan başka bir şey düşünmediği ve gelecekte geri kalan halkına evlenerek değil, eğitim alıp topluma faydalı bir birey olarak yardım edebileceği cevabını verir.

Tatarlar tarafından Türkistan coğrafyasında açılan cedit okullarından birinde öğrenim gören Karaçev, bu hikâyesini büyük bir ihtimalle okul sıralarında etkilenmiş olduğu Tatar aydınların düşünceleri doğrultusunda, kendi hayatından da kesitler sunarak yazmıştır. Eğer dikkat edilecek olursa Sultan ile Karaçev arasında büyük benzerlikler vardır (Cigitov, 2006, 102). 1919-1920 yılları arasında *Kömek* (Daha sonra *Uşkın*) gazetesinde Sıdık Karaçev'in Tatarca kaleme aldığı "*Süygönüne koşula albadı*" (Sevdiğine Kavuşamadı), "*Armanduu eki çaş*" (Kederli İki Genç), "*Isık-Köl boyunda*" (Isık Göl Kıyısında), "*Aldangan nur kızı*" (Aldanan Nur Kızı), "*Kükük menen Zeynep*" (Guguk ile Zeynep) adlı hikâyeleri yayımlanmıştır. Bu hikâyeler erkek kadın eşitsizliğini konu edinmektedir. Sıdık Karaçev bu hikâyelerini Tatar edebiyatı tesirinde Tatar Türkçesinde kaleme almıştır (Mamıtbekov, 1986, 148).

Sıdık Karaçev

Kasım Tınstanov

Kırgız Türkçesinde yazılan ilk hikâye ise yazdığı eserlerde "*Kelgin*" mahlasını kullanan Kasım Tınstanov'un kaleme aldığı "*Mariyam menen Köl Boyunda*" (Mariyam ile Göl Kıyısında) adlı hikâyedir. Hikâyenin kahramanı göl kıyısında sevdiği kız Mariyam ile buluşur. Kızın ailesi başka bir köydendir ve kızın ailesi köyüne dönmek üzeredir. Delikanlı ve Mariyam ayrılacakları için hüznüldür. Delikanlı Mariyam'a evlilik teklifinde bulunur, ancak kız babasına karşı koyamaz, annesinin sütüne ihanet edemez; anne ve babasının onayı olmadan evlenemez, zira örf-adetlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Böylelikle delikanlı ve kız ayrılırlar. Kız ertesi gün ailesiyle birlikte köylerine doğru yola çıkar. Hikâyenin ikinci bölümünde kahramanın köyüne Mariyam'ın evleneceği haberi gelir. Delikanlı'nın ailesi de düğüne davet edilir. Fakat ailenin düğüne gitmeye imkânı olmadığından kendilerini temsilen oğullarını göndermeye karar verirler. Delikanlı, Kurman adlı arkadaşıyla düğüne gider. Kurman ise o köyden Aysa adlı kızı sevmektedir. Gençler Mariyam'ın evine gelirler; ailenin sıkıntı içinde olduğuna şahit olurlar. Mariyam ise sürekli ağlamaktadır; sanki zorla evlendirilmektedir. Her şeye rağmen düğün adetleri yerine getirilir ve kız bir ata bindirilip uğurlanır. Hikâye Mariyam'ın hayallerini hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceğini, kaderine razı olarak hayatını sıkıntı ve mutsuzluk içinde geçireceği söylenerek bitirilir (Cigitov, 1984, 45).

O dönemde hikâye kitapları da yayımlanmaya başlamıştır. Bunların içinde ilk göze çarpanlar K. Bayalınov'un "*Acar*" (Frunze, 1928), Sıdık Karaçev'in "*Erksiz Kündördö*" (Esaret Günlerinde, 1928) ve "*Erik Tanında*" (Şafak Sökerken, 1929) adlı hikâye kitaplarıdır. Bu eserlerde işlenen konular 1917 ihtilalinden önceki sosyal adaletsizlik, sınıf mücadeleleri, kadın-erkek eşitsizliği, kadın hakları, eski hayatın olumsuz yanları ve cahilliktir (Akmataliyev, 2015, 11).

Bu dönem hikâyelerinden Kasımalı Bayalınov'un "Acar" adlı hikâyesi dikkatleri çeker. 1916 ayaklanması sırasında Acar adlı genç Kırgız kızın başına gelen hüznü olaylar ve sonunda Acar'ın yeni bir hayata kavuşma umuduyla kaçarken kurtlara yem oluşu anlatılmaktadır.

K. Bayalınov'un diğer önemli hikâyesi "Murat"ta; U. Abdukaimov'un "Baktı colunda," (Mutluluk Yolunda) M. Dögdürov'un "Camanbay" adlı hikâyelerinde üvey annesinden zulüm gören öksüz çocukların bu zorlu hayattan kurtulup şehre okumaya gelmeleri anlatılmaktadır.

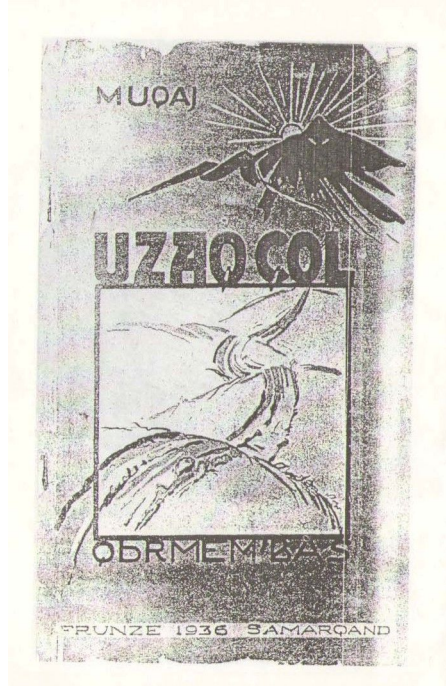
Kökönov'un "Bizdin kündördö" (Bizim Günlerimizde) hikâyesinde Karaçaç adlı kızın trajik hayatı anlatılır. Karaçaç zorla evlendirilmiş bir Kırgız kızdır. Satıbaldı Naamatov'un "Tınımkan" adlı hikâyesinde Matay adlı fakir bir adamın karısı olan Tınımkan, eğitim görmek ister; ancak kocası karşı çıkar. Sonunda Tınımkan kocasını da okuması için ikna eder. Daha sonra Tınımkan, Selsovyet'in başkanlığına seçilir.

İlk mensur eserlerin büyük bir çoğunluğunun yeni ideolojik yapının talepleri doğrultusunda kaleme alındığı söylenebilir. Bununla birlikte mevcut siyasi yapının buyrukları dışında konuların yer aldığı eserler de kaleme alınmıştır. Bu noktada Mukay Elebayev henüz doğmuş Kırgız nesri içinde özel bir yere sahiptir. Özellikle küçük hikâyede başarı gösteren Elebayev ilk hikâyelerini Kızıl Kırgızistan gazetesi muhabirliği yaptığı sıralarda kaleme almıştır. Hemen bütün eserlerinde gerçek hayattan kesitler, yerli konu ve tipler dikkatleri çeker. Elebayev realist roman ve hikâye anlayışına bağlı olarak ferdî ya da sosyal hayattan alınmış bir olayı veya bu hayata ait bir kesiti sunar. Yazar hikâyelerinde dönemin yaşantısına eğilmiş, gördüklerini, başından geçenleri ve tanık olduğu birtakım olayları hikâyelerine konu etmiştir. "Ömrümde gördüğümden başka bir şey yazmadım." diyen Elebayev bu sözünü kendi yazarlık felsefesini de açıklar (Söylemez-Aşlar, 2012, 6). Onun hikâyelerini incelediğimizde siyasi rejimin propagandası yerine, satır aralarına gizlenmiş gerçek Kırgız hayatından kesitler, olaylar, kişiler ve tipler görürüz.

1920'li yıllarda oluşup gelişmeye başlayan modern Kırgız edebiyatı 1930'lu yıllarda güçlenerek yoluna devam etmiştir. 1920'li yıllardaki gazete ve dergiler aynı işlevini devam ettirir. Yeni kalemler ilk edebî denemelerini mevcut süreli yayınlarda yayımlarlar. II. Dünya Savaşı yıllarında yazılan eserlerin neredeyse tamamında savaş, savaştaki kahramanlıklar ve cephe gerisindeki Kırgız hayatı anlatılır.

1930'lu yıllarda Kırgız edebiyatının ilk romanları kaleme alınır. Çağdaş Kırgız edebiyatının ilk romanı yazar, şair, dramaturg, çevirmen, bestekâr ve oyuncu Mukay Elebayev'in 1936 yılında kaleme aldığı "Uzak Col" (Uzun Yol) adlı eseridir. Yazarın ilk önce "Önceki Günlerde" daha sonra "O Günlerde" adını vermek istediği "Uzak Col", 1936 yılında yayımlanmıştır. Mukay Elebayev "Uzak Col"u yazmaya 1934 Ocak ayında başlamış ve 2 Kasım 1936'da bitirmiştir (Aşlar, 2006, 56).

1906 yılında Isık Göl bölgesi, Tüp Mahallesi, Çon Taş köyünde dünyaya gelen Mukay Elebayev küçük yaşında anne ve babasını kaybetmiş çocukluk ve gençlik yılları çok büyük zorluklar içinde geçmiştir. Elebayev, Çarlık Rusyası'nın tarih sahnesinden yavaş yavaş çekilmeye, Bolşevik iktidarının hüküm sürmeye başladığı ve Orta Asya Türklerinin ağır hayat şartları altında yaşamak zorunda kaldığı o dönem şartları göz önüne alındığında okuma yazmayı öğrenmeyi başarabilmiş ender kişilerdendir (Söylemez, Aşlar, 2011, 42).

“Uzak Col” romanı.

“Uzak Col” romanında, Kırgız tarihinde çok önemli bir yere sahip olan 1916 yılındaki Ürkün ayaklanması anlatılır. Romanda Ürkün sonrasında oluşan sosyal ortamın zorlukları, halkın müşkül hayatı, bağımsızlık için olan haklı mücadeleleri; Çin’deki çileli hayatları ve vatana dönüş gibi gerçek hayattan alınan olaylar tahkiye edilir. Bu anlatım, yazarın kendi ailesi ve yakın çevresi ekseninde, realizm prensiplerine sıkıca bağlı kalınarak dile getirilmektedir. Çin’e göç eden halkın arasında yazarın kendisi de bulunmaktadır. Eserde yazar, çok iyi bildiği ve kendi gözleriyle gördüğü halkın hayatını edebî olarak tasvir etmeye çalışmıştır. Romanda Kırgız halkının o yıllarda yaşadıkları, örf âdetleri, arzuları ve özgürlük yolunda mücadeleleri tasvir edilerek satır aralarında belirli ve önemli mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Yazar, her epizotta insanlar arasındaki ilişkilerin yönünü genişletip keskinleştirir ve yaşadıkları zamanın panoramasını çizer. Adaletsizlik ve eşitsizliğin hüküm sürdüğü dönemin resmi Baybolot’a edilen haksızlıkta ve Çarlık ordusuna asker gönderme epizotunda da ortaya çıkmaktadır. Gerçeği söylediği ve halka zulmedenlerin gerçek yüzlerini ortaya çıkardığı için Baybolot cezalandırılır. Haklarını aramak için mahkemeye başvurduklarında gönderilen savcının suçun kimde olduğunu araştırmadan halka zulmedenlerin tarafını tutması, Rus yöneticilerin adaletsiz siyasetini ortaya çıkarması gibi ayrıntılar başarıyla işlenmiştir (Aşlar, 2011, 65).

“Uzak Col” yirmi dokuz bölümden oluşmaktadır. Her bölüm arasında organik bağlar mevcuttur. Yazar romanın genelinde ben anlatıcı tekniği kullanmıştır. Yazarın bu tercihi eseri zaman zaman anı türünde yazılmış bir eser düşüncesine götürmektedir. Eserde zaman 1916-1917 yıllarına tekabül etmektedir. Öykü zamanı birkaç yıllık bir süreyi kapsar. Romanda mekan Isık Göl ve civarı, Kazakistan ve Doğu Türkistan’dır. Vaka özellikle Isık Göl civarında ve Doğu Türkistan’da geçer. Yazarın eserinde mekanlara birtakım özel sembolik unsurlar yüklediği söylenemez. Romanda yazarın kendisinin, yakınlarının ve tanık olduğu olay ve kişilerin başına gelenler, yaşadıkları acılar ve karşılaştıkları zulümler daha önemli olduğundan mekan sadece bunlara fon teşkil etmektedir. Romanda kişiler ise yazarın yakın çevresi ve karşılaştığı insanlardan oluşur ki bu kadroyu oluşturan şahıslar genellikle sıradan kişilerdir ve halk tabanını yansıtır.

Esasen iki veya üç cilt yazılması planlanan (Tülegabilov, 1978, 21) roman yazarın II. Dünya Savaşı’nda cephede hayatını kaybetmesi üzerine bir cilt olarak kalmıştır; ancak yazar cepheye gitmeden önce “Uzak Col”daki olay örgüsünü devam ettirdiği metinler kaleme alır. Daha sonra bu metinleri hikâyeye dönüştürür. Bu hikâyeler “Kıyın Kezen” (Zor Zamanlar) ve “Zarlık” adlı hikâyelerdir. Kırgız Edebiyatı eleştirmenlerinden Keneşbek Asanaliyev “Kırgız Sovyet Edebiyatı Nesri” adlı çalışmasında romanın dil zenginliğiyle Kırgız nesrinde realist stilin yerleşmesine çok önemli bir katkı sağladığını belirtir (Sooronov, 1998, 61).

Ünlü Kırgız edebiyatçılarından Prof. Dr. Layli Ükübayeva Mukay Elebayev ve “Uzak Col” romanı ile ilgili olarak şöyle demektedir:

“Mukay’ın başka bir özelliği ise söz ustalığıdır. Yaşadıklarını, çok güzel bir dil ve üslupla anlatır. Yazarın böyle bir söz ustalığına sahip olmasından edebî kişiliğinin temelini görebiliriz. Olayların gidişatından ve yazarın anlatışından Mukay’ın hayatının belli bir sürecini takip edebilmekteyiz. “Uzak Col”un edebî türü ele alındığında eserin bir anı, farklı şekilde söylemek gerekirse, Mukay’ın başından geçenlerin hatıratı yapısında olduğu göze çarpar. Hayatın çeşitli zor zamanlarını başından geçiren yazar o zamanlar uğradığı ve katıldığı olaylardan hayat dersleri almıştır. Şuuru genişlemiş, hayata olan bakış açısı gelişmiştir ve ancak belli bir süreç geçtikten sonra yaşadıklarını hatırlayıp iç dünyasında yoğunlaşarak buna edebî bir şekil vermiştir. Bu yüzden “Uzak Col”da biz sadece belli bir tarihî süreçteki olayların ardı sıra anlatılmasıyla değil; yazarın bu olaylar hakkındaki şahsî düşünceleriyle de karşılaşırız. Bu türden düşünceler eserde fazlaca bulunmaktadır (Ükübayeva, 2011, 36).”

Aalı Tokombayev’in “Kanduu Cıldar” (Kanlı Yıllar) adlı romanı bazı Kırgız edebiyat çevreleri tarafından Kırgız edebiyatının ilk romanı olarak kabul edilir. Nitekim bu iki ciltlik manzum romanın ilk cildi Mukay Elebayev’in “Uzak Col” adlı romanından bir yıl önce 1935 yılında yayımlanmıştır. Eser 1937 ve 1940 yıllarında tekrar yayımlanmıştır. Bu eserin ikinci cildi olan “Tan Aldında” (Şafak Sökerken) ise ilk defa 1947 yılında yayımlanır. Yazar bu iki eseri 1962 yılında bazı bölümleri çıkararak ve yeni bölümler ekleyerek tekrar kaleme alır ve aynı isimle tekrar yayımlar. Yazar, eserinde 1916 yılındaki Ürkün adıyla anılan ayaklanmayı anlatmaktadır. Roman iki bölümden oluşur. Birinci bölümde halkın ayaklanmasının sebepleri ve ayaklanmanın başarısızlığa uğraması, ikinci bölümde ise Çin’e göç eden halkın orada yaşadığı sıkıntılar ve gördüğü zulümler anlatılır. Tokombayev’in yayımlanma serüveni yaklaşık otuz yıl süren “Kanduu Cıldar” ve “Tan Aldında” adlı eserleri o dönemi yansıtan önemli eserlerdir. Eser okurlar tarafından ilgi görse de kimi çevreler eseri ve yazarını Pantürkizm ve Panislamizm propagandası yapmakla suçlar. Birkaç kez soruşturmaya uğrayan Tokombayev bir yayın organında “Yanıldım, yazdım...” başlıklı bir yazı kaleme alıp rejime kendini affettirmeye çalışmış ve bunu da başarmıştır. Nitekim Tokombayev sonraki yıllarda uzun süre Kırgızistan Yazarlar Birliği başkanlığı yapmış, Sovyet sisteminin ‘Balka’sı (Balka: Çekiç, Yazarın Mahlası) olmuş ve ‘rejim düşmanlarıyla’ amansız bir mücadeleye girişmiştir.

“Kanduu Cıldar” halkın kalbinde derin yaralar açmış tarihi bir olayı samimi ve heyecanlı bir üslupla dile getirmiştir. Romandaki zaman ve mekan sınırları klasik roman türü örneğinden uzaktır. Romanın kaleme alındığı yıl ile olayın meydana geldiği yıl arasındaki zaman aralığı ise fazla değildir. Üstelik eserin konusu ve içeriği tarihi olmasına karşın yazarın bu olaya bizzat katılması, bu günleri kendi gözleriyle görmesi de dikkat edilmesi gereken diğer bir husustur. Kultayeva eserin 1930’lu yılların edebi zevkine göre kaleme alındığını ve eserin tarihi roman türünden uzak bir eser olduğunu ifade eder (Kultayeva, 2007, 31).

II. Dünya Savaşı Yıllarında - Sonrasında Kırgız Edebiyatı (1941-1960)

Sovyetler Birliğinin ilk yirmi yılında Kırgız toplumu birçok değişim yaşamıştır. Söz konusu ilk yirmi yıl başarılı bir ekonomik ve kültürel kalkınmayla birlikte ideolojik yazılı emirlerin ve kişisel trajedilerin yaşandığı bir süreç olur. Özellikle 1937-1938 yıllarında Kırgız aydınlarının Stalin emirleri sonucu katledilmesi sadece kişisel trajedi değil, hala etkisi süren millî bir trajediye dönüşür. Stalin döneminde totaliter iktidar çizilmiş ideolojik yoldan en ufak sapmaları dahi cezalandırır. Aynı şekilde yerel yönetimler için verilen iktidar mücadelesi de birçok can yakar. Edebiyat sanatı da yoğun ve keskin bir kuşatma altında olduğu için sadece ideolojinin belirlediği çerçeve içinde gelişim gösterebilmiştir. Ölüm ve yakınlarını kaybetme korkusu yaşayan birçok şair ve yazar millî konulara girmeye cesaret edemez, edebiyatta sadece partinin belirlediği konular işlenir.

Henüz II. Dünya savaşı başlamamışken dahi özellikle Kırgız şairler arasında Alman faşizmini eleştirme süreci başlamıştır. T. Ümötaliyev, C. Bökönbayev, K. Malikov, S. Sasıkbayev, A. Coldoşev, O. Konurbayev gibi şairler 1937-1939 yıllarında faşizme karşı şiirler kaleme almış ve Hitlerizmi eleştirmişlerdir. Elbette bu şiirler içeriğindeki ideoloji bakımından güncel ve günün heyecanını beslemişlerdir, ancak edebî açıdan oldukça yavan şiirlerdir (İbraimov, 2012, 266).

II. Dünya Savaşı başladığında Sovyetler Birliğine ve Staline’e olan güven çok yüksektir ve aydınlar da Stalin’in Hitler yayımlıcağını çabucak sona erdirdiğini düşünmektedir. Bu sebeple S. Eraliyev, C. Bökönbayev, T. Ümötaliyev, R. Şükürbekov, N. Çekmenov, Y. Şivaza, U. Abdukarimov, T. Şamşiyev gibi

Kırgız yazar ve şairler gönüllü olarak savaşa katılır (İbraimov, 2012, 270). Ancak Alman ordusunun Moskova yakınlarına kadar ilerlemesi ve SSCB'nin neredeyse kalbine girecek olması insanların ve özellikle aydınların savaş gerçeğini bir kez daha anlamalarını sağlar. Bu hâl savaş yıllarında Kırgız şiirinin en büyük konusu haline gelir ve yazılan hemen bütün şiirler savaşa ve cephe gerisine ithaf edilir. Almanya ve savaş karşıtı şiirler tüm gazete ve dergilerde boy gösterir.

Savaş Stalin'i bir kült ve kahraman haline getirmiş, Stalin dokunulmaz, fikirleri sorgulanmaz birine dönüşmüştür. Bu anlayış Sovyet edebiyatını da derinden etkilemiştir. Stalinizm savaş sonrası tüm ülkeye hâkim olur, hiçbir şekilde eleştirilmez. Sovyet ideolojisi 1930 yılların sonunda uyguladığı 'temizleme' politikasını savaş sonrası daha da agresif hale getirir. İdeolojik baskı her alanda olduğu gibi kültür ve edebiyat sahalarında da varlığını tüm gücüyle hissettirir. Özellikle Stalinci ideolog AA. Jdanov'un 1946 yılında "Zvezda" (Yıldız) ve "Leningrad" dergilerinde yayımlanan makalesi bu ideolojinin manifestosu gibidir. Jdanov makalesinde Sovyet edebiyatının halkın ve devletin çıkarlarını gütmesi gerektiğini, başka hiçbir konunun Sovyet edebiyatının içeriğinde olamayacağını belirtir. Sovyet edebiyatının görevi kendine güvenen, hiçbir engelden korkmayan ideolojiye bağlı yeni nesiller yetiştirmek olmalıdır. Jdanov sanat için sanat anlayışının Sovyet edebiyatında yeri olmadığını, edebiyatın görevinin sadece halka ve devlete yardım etmek olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda dönemin yazar ve şairlerine açık mektup anlamı da taşıyan bu belge Sovyet edebiyatı ve sanatının yolunu da iyice çizmiş olur. Bu durum Kırgız edebiyatı için de geçerlidir ve Kırgız yazarlar da buna uymuşlardır. Kırgızistan'da ise Jdanov'un Kırgız varyantı olan Kerimkul Orozaliyev "Kırgız tarih bilimi ve edebiyat biliminin ödevleri" adlı bildirisinde Moldo Kılıç, Arstanbek ve Kalıgul gibi Kırgız halk şairleriyle ilgili çalışmalar yapan edebiyat bilimcileri hedef gösterir. Sovyet öncesi edebi faaliyetlerde bulunan halk şairleri ve Zamanizm akımının önde gelen şairlerini gerici ve mevcut ideolojik yapı için sakıncalı unsurlar olarak belirler (İbraimov, 2012, 332).

Kırgız edebiyatının en güçlü şairi olarak kabul edilen Alıkul Osmonov.

Savaş sonrasında Kırgız edebiyatında dayanışma içinde omuz omuza mücadele vererek mutluluğa ve başarıya ulaşma temininin işlendiğini görülür. Alıkul Osmonov'un 1947 yılında çıkardığı şiir kitabı "Mahabat" (Aşk), 1947 yılında Kasımalı Bayalınov'un "Bakit" (Mutluluk) (Daha sonra eserin adı Köl Boyunda olarak değiştirilir) adlı uzun hikâyesi ve 1948 yılında Tügölbay Sıdıkbekov'un kaleme aldığı "Bizdin Zamandın Kişileri" (Bizim Dönemin İnsanları) adlı romanda yeniden yükselişe geçen Sovyet insanının mutluluğu ele alınmaktadır. Sıdıkbekov bu eseriyle Stalin devlet ödülünü kazanmıştır. Bununla birlikte, 1945 yılında yapılan Kırgızistan Yazarlar Birliği ikinci kurultayında ilk kurultaydan o tarihe kadar yazılan eserlerin değerlendirmesinin yapılmasının yanında bu tarihten sonra kaleme alınacak eserlerde ömrünü ve tüm gücünü Sovyet sistemi, sosyalizm, halkın ve toplumun çıkarları için harcayan örnek insanlarla ilgili edebi eserler kaleme alınması gerektiği belirtilmiştir (Tülöbağlov, 1978, 179). Sonrasında tarihte yer almış rejimin uygun gördüğü tarihi şahsiyetlerin anlatıldığı ve dönemin emek kahramanlarıyla ilgili yazılmış biyografik romanların sayısında bir artış yaşanmıştır.

Biyografik roman olarak nitelendirilebilecek K. Bektenov'un "*Taabaldı-Pudovkin*", N. Baytemirov'un "*Cıldızkan*" ve "*Tarih Esteligi*", K. Kaimov'un "*Atay*", Ş. Beyşenaliev'in "*Kordun Tukumu*", S. Ömürbaev'in "*Telegey*" ve N. Baytemirov'un "*Cıldızkan*" adlı romanlarında kollektif hale getirilen tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde başarı gösteren halk kahramanları, örnek sosyalist tipler, Rusya'da alevlenen devrim hareketlerinin Orta Asya'da yansımaları, Ekim devriminin Kırgızistan topraklarında yerleşmesi, II. Dünya savaşının zor günleri, sınıf mücadeleleri, sosyalist sistemin kurulup yerleşmesi gibi izlekler yer alır (Aşlar, 2015, 86).

Stalinizm devri fiili olarak Stalin'in öldüğü 1953 yılında sona erer. N. S. Hruşev ve L.İ. Brejnev devirlerinde, her alanda olduğu gibi, kültür ve edebiyat alanlarında da kısmi bir özgürlük ortamı oluşur. 1950'li yıllarda edebiyat sahnesinde boy göstermeye başlamış, ama genellikle 'altmışlıklar' olarak bilinen C. Aytmatov, S. Eraliyev, S. Cusuyev, T. Kasımbekov, R. Riskulov, S. Omurbayev, N. Baytemirov, K. Cusupaliyev, Ş. Beyşenaliev gibi isimler Kırgız edebiyatına yeni bir ivme kazandırır.

Kısmî Özgürlük Yılları ve Cengiz Aytmatov Fenomeni (1961-1985)

1960 ve 1970'li yıllar SSCB'nin gerek idari ve gerekse ekonomik refah seviyesinin yükselmesi bakımından zirveye ulaştığı yıllar olarak kabul edilmektedir. Söz konusu yıllarda uluslararası saygınlık artmış, aynı şekilde eğitimde, bilimde, sporda ve kültürde çok önemli başarılar elde edilmiştir. Kırgız edebiyatbilimciler ve eleştirmenler de Sovyet Kırgızistanı'nın II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte SSCB'deki değişimin bir parçası olduğunu, sosyo-ekonomik açıdan geliştiğini, Kırgız kültürünün önemli bir kalkınma yaşadığını, böylece kültürel gelişim açısından yeni bir seviyeye ulaştığını belirtmektedir (Asanaliyev, 1981, 57).

Sovyet toplumunun sosyo-ekonomik ve kültürel yönlerden yeni bir döneme girmesi bu yeni süreci yansıtan yeni eserlerin yazılmasını, piyeslerin çoğalmasını, filmlerin artmasını da beraberinde getirmiş olur.

Ancak 1980-1985 arası SSCB farklı bir atmosfer içine girer; gelişen ve değişen dünyanın gerisinde kalmaya başlar. Sistem üzerinde değişiklikler yapılması gerektiği gerçeği gün yüzüne çıkar. Yeniden yapılanmanın başladığı 1985 yılı ve sonrasında demokratikleşme çabaları başarısız olur ve mevcut kriz daha da derinleşir. Ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik krizden çıkış yolları aranır, ancak bulunamaz (İbraimov, 2012, 14).

Böylece SSCB 1991 yılında beklenmedik bir şekilde dağılır. Hayatlarını, tüm hayallerini komünizm üzerine kuran ve bütün hayatını buna adayan birçok kimse için bu durum tam bir felakettir. SSCB'den ayrılan halkların önünde yeni perspektifler, yeni sosyo-ekonomik ve politik imkanlar belirir. Ancak bu halkların büyük bir çoğunluğu demokratikleşme sürecini devam ettirmek yerine kendi içine kapanır, hatta bazıları totaliter yapıyı devam ettirir.

Modern Kırgız edebiyatı 1960'li yılların başında Cengiz Aytmatov ve genellikle 'Altmışlıklar' olarak bilinen yazar ve şairlerin edebiyat dünyasına adım atmasıyla yeni bir seviyeye yükselir. Kırgız edebiyatında özellikle 1950'li yıllarda başlayan bu değişimin SSCB'deki genel değişimden etkilenmesiyle birlikte, ülke içinde açılan birçok yeni eğitim kurumunun ve bu kurumların adeta birer kültür evi işlevi görmelerinin Kırgız kültür hayatının gelişimindeki rolü çok önemlidir.

1950-1970 yılları arasında Kırgızistan'da birçok eğitim kurumu açılmıştır. Ziraat fakülteleri, tıp fakülteleri, teknik üniversiteler, meslek okulları yeni kadroların yetişmesine büyük katkı sağlar. Aynı şekilde kültürel sahada da önemli gelişmeler yaşanır. Bişkek'te ve Kırgızistan'ın diğer şehirlerinde profesyonel tiyatrolar açılır. Kırgız devlet opera ve balesi, dram tiyatrosu, Kırgız, Rus ve Özbek müzik merkezleri, farklı sanatsal dernekler açılır (İbraimov, 2012, 16).

1960'lı yılların dikkat çeken diğer bir yönü ise Kırgızistan'ın 'iki dilli' olmaya başlamasıdır. Kırgızcanın yanında Rusça büyük oranda kullanılmaya başlanmıştır. Halka, sağlıkta, teknikte, edebiyatta, sanatta kısacası hayatın hemen her alanında kariyer yapmak için Rusça bilmek gerektiği fikri empoze edilir. Sovyetler Birliğinin ve Sovyetler Birliğini oluşturan halkların ortak dili Rusça 1960'lı yıllarda Kırgızistan'da etkinliğini artırır ve bu etkinlik günümüzde de devam etmektedir.

1960'lı yıllarda ortaya çıkan yeni edebi neslin lideri şüphesiz Cengiz Aytmatov'dur. Aytmatov'un 1957 ve 1958 yıllarında yayımlanan "*Yüz Yüze*" ve "*Cemile*" adlı uzun hikayeleri Kırgız nesrinde yeni bir çığır açar. Daha sonra 1966 yılında yayımlanan "*Elveda Gülsarı*" ve 1970 yılında yayımlanan "*Beyaz Gemi*" adlı eserleri bu süreci devam ettirir. Bütün eleştirmenler Aytmatov'un "*Cemile*", "*Deve Gözü*", "*Selvi Boylum Al Yazmalım*" adlı eserlerinin Kırgız edebi romantizminin 1950-1960'lı yıllardaki en iyi örnekleri olduğunu

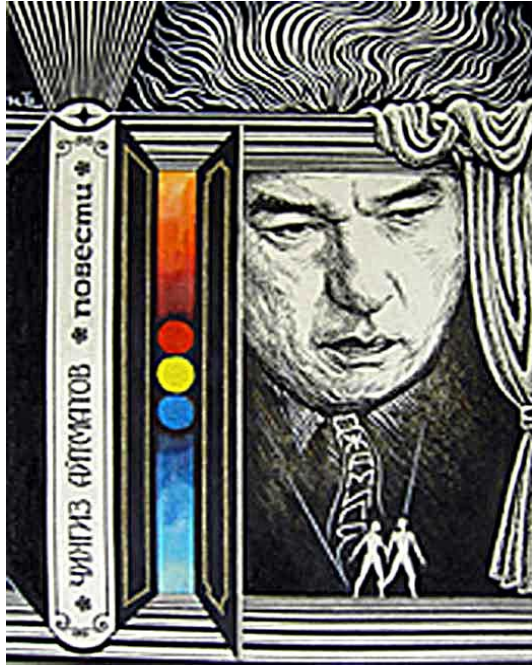

belirtmektedir. Üstelik Aytmatov SSCB'nin en prestijli edebiyat ödülü olan Lenin ödülünü 1963 yılında kazanarak Kırgız edebiyatını uluslararası seviyeye çıkarmış olur.

Türk Dünyasının en önemli yazarlarından biri olan Cengiz Aytmatov 12 Aralık 1928 tarihinde Kırgızistan'ın Talas şehri Şeker köyünde dünyaya gelir. Dedesi Aytmat elinden her iş gelen iyi bir usta, sarraf ve kopuz çalan yetenekli biridir. Terzilik yaptığı için halk ona "Makineci Aytmat" da demiştir. Yoksulluktan kurtulmak niyetiyle su değirmeni yapmış, fakat başarılı olamayıp sonunda değirmeni yanmıştır. Bundan sonra Maymak istasyonunun yanındaki demir yol inşaatında çalışmış ve orada Rus yöneticilerin yardımıyla Oluya-Ata'daki (Cambıl) Rus tüzem okuluna girmiştir (Ükübayeva, 2018, 37).

Cengiz Aytmatov'un babası Törökül Aytmatov Kırgız kültürünün gelişimine önemli katkılar sağlamış biridir. 14 yaşında Rus tüzem mektebini bitirmiştir. 1920-1921 yılları arasında parti ve Sovyet işlerinde çalışmaya başlamıştır. 1921-1924 yılları arasında Moskova'daki Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesinde öğrenim görmüştür. 1925 yılında Komünist parti üyeliğine kabul edilmiştir. Moskova'da öğrenim görüp ilmini arttırdıktan sonra Kırgızistan'da parti ve devlet işlerinde yöneticilik yapmıştır. 1935-1937 yılları arasında Moskova'daki Kızıl Professura Enstitüsünde öğrenim görmüştür. 1937'den itibaren Sovyet devletinde meydana gelen siyasi ve ideolojik şartlardan ötürü Moskova'da görev yaptığı sıralarda 'Halk Düşmanı' ilan edilerek gözaltına alınmıştır. Aynı yıl hakkında verilen idam cezası infaz edilmiştir. 1956 yılında aklanmıştır (Ükübayeva, 2018, 38). 1991 yılının Ağustos ayında Bişkek yakınlarındaki Çon-Taş köyünde toplu mezar tespit edilmiş, burada Törökül Aytmatov'un diğer idam edilenlerle beraber cesedi bulunmuştur. Akabinde söz konusu yerde Ata-Beyit adıyla bir anıt mezar inşa edilmiş ve onun kabri de buraya nakledilmiştir ki Cengiz Aytmatov'un kabri de aynı alandadır.

Cengiz Aytmatov'un annesi Nagima Hamzayevna Aytmatova Tatar Türküdür. Devrin iyi eğitim almış, medenî ve entelektüel kadınlarından biridir. Nagima'nun anne ve babası Karakol şehrinde yaşayan varlıklı bir ailedir. 1919 yılında Karakol şehrinde açılan Sovyet okulunda eğitim alır ve komsomol olur. 1924 yılında Karakol kanton komitesi bölüm başkanlığı görevini üstlenir. Törökül ile o yıllarda tanışıp evlenir. Nagima Hamzayeva Calal-Abad şehrine gidip komsomol bölge komitesi ve kanton komitesi genel sekreterliği görevini yürütür. Kadınlar arasında eğitim faaliyetleri yürütüp kadınların okuma-yazma öğrenmesi için birçok faaliyette bulunur. 1938-1939 yıllarında kreş öğretmeni, 1940-1942 yılları arasında Kirov bölge finans bölümünde inspektör, 1942-1945 yılları arasında muhasebeci olarak görev yapar. Çocukları için annelik vazifesini en üst seviyede yerine getirmiştir. Nagima hanım hayattayken, kocası Törökül Aytmatov'un aklanmasına, oğlu Cengiz Aytmatov'un dünyanın en büyük yazarlarından biri olmasına, diğer çocuklarının da hayatta önemli yerlere gelmelerine şahitlik etmiş ve ardından 1970 yılında hayata gözlerini yummuştur (Ükübayeva, 2018, 37).

Kırgızistanlı Uygur ressam Sabidcan Babacanov'un fırçasından Aytmatov.

Cengiz Aytmatov, Kırgız Cumhuriyeti devlet sanatçısı (1968), Kırgız Cumhuriyeti İlimler Akademisi akademisi (1974), "Dağlar ve Ovalar Hikâyeleri" adlı eseriyle Lenin ödülü sahibi (1963), "Erken Gelen Turnalar" adlı eseriyle Kırgız Cumhuriyeti Toktogul ödülü sahibi, "Ak Keme" filminin senaryosu ve eseri için SSCB Devlet ödülü sahibi (1979), "Gün Olur Asra Bedel" adlı eseri için SSCB Devlet ödülü sahibi (1983), uluslararası Dj. Neru ödülü sahibi (Hindistan, 1985), Almanya Sanat Akademisi üyesi (1978), Avrupa İlimler, Sanat ve Edebiyat Akademisi üyesi (1983), Stockholm'deki Dünya Sanat Akademisi üyesi (1978) olmuştur. Bunlardan başka Sosyalist Emek Kahramanı (1978), Kırgız Cumhuriyeti Halk Kahramanı (1997), Isık Göl Forumu'nun Başkanı (1986) gibi görevler yürütmüş, unvanlar kazanmıştır. Cengiz Aytmatov, 1946'da Cambıl şehrinde veterinerlik okulunu, 1953 yılında da K. İ. Skryabin adlı Kırgız Devlet Ziraat Enstitüsünü bitirir. 1956-1958 tarihleri arasında Moskova'da Yüksek Edebiyat Kursuna devam eder. II. Dünya savaşı yıllarında Şeker köyünde muhtarlık sekreterliği, 1953-56 arasında Kırgız ziraat enstitüsü uygulama çiftliğinde zooteknik, 1958-60 arasında Literaturnıy Kırgızstan dergisinin redaktörlüğü, 1960-65 arasında Pravda gazetesi muhabirliği, 1965-86 arasında Kırgızistan Sinemacılar Birliği başkanlığı, 1986-1991 arasında Kırgızistan yazarlar birliği başkanlığı ve SSCB başkanı danışmanlığı, 1991'den sonra Kırgızistan'ın Lüksemburg ve 1994'den sonra Kırgızistan'ın Belçika elçiliği görevlerinde bulunmuştur (Komisyon, 2008, 52).

Cengiz Aytmatov'un edebiyata olan ilgisi K. Skryabin adındaki Ziraat enstitüsünde okuduğu sıralarda olgunlaşır. Yazar, bu yıllarda modern Kırgız edebiyatının gelişim süreci, iyi ve kötü tarafları hakkında düşünmeye başlar. Aytmatov Kırgız edebiyatında savaş konulu eserleri pek beğenmez. Kırgız yazarlarının savaş konusunu tek taraflı ve yüzeysel olarak ele aldıklarını düşünür ve bu konuda Rus edebiyatında kaleme alınmış önemli eserleri Kırgız diline çevirmeye başlar. Böylece çeviri faaliyetlerinin nasıl gerçekleştirildiğini tam da bilmeden Valentin Katayev'in "Albay'ın Oğlu" ve A. Bubenov'un "Ak Kayın" eserlerini Kırgızcaya çevirir. Çevirdiği eserleri matbaaya götürüp gösterdiğinde bu eserlerin daha önce Kırgız diline çevrildiğini ve yayımlanma aşamasında olduğunu öğrenir. "O zaman çok üzüldüm, fakat bu çeviri çalışmaları benim edebî faaliyetlerimin başlangıcı oldu." demiştir söz konusu durumla ilgili olarak (Aytmatov, 1980). Bir süre sonra Aytmatov ünlü Kırgız yazar Tügölbay Sıdıkbekov'un "Dağ Arasında" adlı romanını Rusça'ya çevirmiştir. Bu iki dilli çeviri faaliyetleri Aytmatov'un sanatının gelişimine katkı sağlar. Bu hususta da eleştirmen Keneşbek Asanaliyev Aytmatov'un bu eseri çevirerek Kırgız edebiyatının iyi ve kötü taraflarını farkettiğini belirten bir değerlendirmede bulunmuştur (Asanaliyev, 1968, 6). O yıllarda Rus dilinden yapılan çevirilerde birtakım hataların olduğunu tespit eden bir makale de yazmıştır.

Cengiz Aytmatov'un ilk hikâyesi "Gazeteci Dzudo" 1952 yılında Kırgızistan yıllığında Rusça olarak yayımlanır. "Aşım" adlı hikâyesi de bu yılda aynı yıl yayımlanır. Bundan sonra yazarın "Biz Arılıp Barabız" (Biz Daha Da İleri Gidiyoruz) adlı hikâyesi "Komsomolets Kirgizii" adlı gazetede 1952 yılında çıkar. 1953 yılında yazarın "Sıpayıcı" (Mirab) adlı hikâyesi yine Kırgızistan yıllığında basılır. "Kayrak Cerde" (Çorak Yerde) adlı hikâyesi ise 11 Nisan 1954 tarihli "Sovyetkaya Kirgiziya" adlı gazetede yayımlanır (Alahan, 2013, 107). Bu hikâyeler yazarın sağlığında hiçbir külliyatında yer almamış, gazete sütunlarında kalmıştır. Bu hikâyelerle ilgili çok az sayıda eleştiri/inceleme yazısı kaleme alınmıştır.

"Ak Caan" (Beyaz Yağmur)* adlı hikâyesi Sovyettik Kırgızistan dergisinde (1954-8) yayımlanır. 1955 yılında yazarın "Tüngü Sugat" (Gece Sulaması), 1956 yılında ise "Asma Köprü" (Asma Köprüsü) adlı hikâyeleri "Sovyettik Kırgızistan" gazetesinde yayımlanır. Bu hikâyeler yazarın 1957 yılında kaleme aldığı ve ilk edebî faaliyeti olarak kabul ettiği "Yüz Yüze" adlı uzun hikâyesine kadar kaleme aldığı küçük hikâyelerdir.

Kırgız edebiyatının önemli eleştirmenlerinden olan Tendik Askarov yazarın ilk hikâyeleriyle ilgili fikirlerini şu satırlarla dile getirir:

"Yazar "Yüz Yüze" adlı uzun hikâyesini sanat faaliyetinin ilk eseri olarak kabul ediyor ve bu esere kadar kaleme aldıklarını küçümsemeye meyilli bir tavır takınıyor. Ancak bizim fikrimize göre "Ak Caan" ve "Kayrak Cerde" ve diğer hikâyeleri genç yazarın seçkin sanat potansiyelini okurlara ve eleştirmenlere göstermiş oldu. Bu hikâyelere açık bir şekilde yazarın sanatsal vizyonunun özgür ve karakteristik özelliklerinin silinmez izleri yayılmıştı çünkü. Aynı şekilde hikâyelerin sanat yapısında gelecek vadeden

* "Ak Caan" Kırgız Türkçesinde "Uzun süre ince ince yağan yağmur." anlamına gelir. Eser Türkçeye "Beyaz Yağmur" şeklinde çevrilmiştir. Bu çeviri yanlıştır, eserin Türkçesi "Çisenti" olmalıdır.

entelektüel yazarın sanatsal ruhunun hareketleri ve sıcak kalp atışları da hissedilmişti (Askarov, 2010, 21).”

Aytmatov’un ilk hikâyeleriyle ilgili düşünceleri de Askarov’un fikrini destekler niteliktedir:

“Benim edebiyata adım atmam 1950’li yılların ortalarında süreli yayınlarda “Gezitçi Dzyudo” (Gazeteci Dzyudo) ve “Biz Arılap Barabız” (Biz İleri Gidiyoruz) adlı ilk hikâyelerimin basılmasıyla oldu. “Gazeteci Dzyudo” adlı öyküm gazete dağıtan, iş arasında Stockholm davetine oy toplayan Japon çocuk hakkındaydı. “Biz Arılap Barabız”da Volga-Don kanalının kurulması, benim o zaman gazeteden okuduğum yeni teknikle toprağı patlatmanın kullanılmasından bahsediliyordu. Saf realizm vardı, ondaki problem de hayatın içinden etkilenmedi; kitaplardan alındı. Bu durum, okuyucunun, sanatla ve hayatla kucaklaşmasına engel olur. Böyle okuyucuyu her yazar er geç yener. Hayır, bu gecikmiş bir üzüntü değil; ayrıca temize çıkma çabası da değil. Olan olmuş, buna üzülmenin faydası yok. Ben, o edebiyat tecrübemdeki öğrenme çağıma felsefi açıdan bakıyorum. Burada daha henüz olgunlaşmamış aklı, okuduğunu yüzeysel olarak bilmeye ne kadar ters etki edeceğini vurgulamak istiyorum. Eğer sonra gerçek hayata, onun karmaşık ve zıt taraflarına, yurduma, köyüm Şeker’e, benim bildiğim aklımda kalan, işimde dayandığım insanlara başvurmasaydım, yazamazdım. Burada kendi halkını ve memleketi tasvir edip dünya edebiyatını zenginleştiren Mihail Şolohov’un bana tesirini, örnek olarak vermek istiyorum. Eğer ilk yazdığım zamanlardaki gibi yazsaydım hep tüm yazdıklarım karmaşık bir hal alırdı. O zaman ben edebiyatı bırakır, daha faydalı bir işe, örneğin çiftçiliğe geçerdim. Benim sonraki “Sıpayçı” ve “Baydamtal Suusunda” adlı hikâyelerim hayata daha yakın. Ancak benim edebiyat yolunun açılması “Yüz Yüze” adlı eserimle oldu. Bu eserde hayatın gerçeklerini işledim (Ükübayeva, Aşlar, 2019, 20).”

Söz konusu hikâyelerle ilgili o dönemde N. Nikiporets’in kaleme aldığı “Proza Çingiza Aytmatova” (Cengiz Aytmatov’un Nesri) adlı makaledeki tespitler dikkat çekicidir:

“Aytmatov’un ilk hikâyeleri, “Aşım”, “Sıpayçı”, “Baydamtal”, “Ak Caan” ve diğerleri gelenekle sıkı bir ilişki içerisinde. Yazar, hayatı ve insanları folklorik ve epik metodlarla ve çeşitli folklorik unsurlarla ele alıyor. Eserlerdeki dramatism vakanın kendi varlığı içinden değil, tamamen dışsal epik unsurlarla geliyor. Kurguya tabiatın gücü adeta müdahale ediyor; gök gürültüsü, yıldırım, bulutlar, rüzgâr, yağmur, dolu, dalgalar vb. Aytmatov henüz doğanın müdahil olmadığı bir eser kaleme alabilmiş değil (Nikiporets, 1962, 84).”

Kırgız edebiyatbilimci, eleştirmen ve Aytmatov uzmanı Laylı Ükübayeva yazarın ilk hikâyelerini şu şekilde yorumlamaktadır:

“Cengiz Aytmatov’un “Aşım” adlı hikâyesinin kahramanı Aşım kurgunun merkezindedir. Yazar kahramanı hakkında daha fazla bilgi verebilmek için onun geçmişiyle alakalı bilgiler de verir. Aşım’ın savaşta hayatını kaybetmiş oğlu Sağın ve kendi cahilliğinden Zalım-Koco’ya tedavi için götürdüğü kızının ölümü tahkiyede epey yer kaplamaktadır. Aşım barış için imza toplanırken köylülerle arası açılır. Tüm bu olaylar yazar tarafından hayatın gerçekliğinden uzak bir görünüm sergilemiş, yazar kurguyu gerçekçi oluşturamamıştır (Ükübayeva, 2008, 19).”

Aytmatov Kırgızistan Yazarlar Birliğine üye olarak kabul edilir. Ardından 1956 yılında edebî ustalığını geliştirmesi için SSCB Yazarlar Birliğine bağlı A. M. Gorkiy adlı edebiyat enstitüsünde iki yıl edebiyat eğitimi alması için Moskova’ya gönderilir.

Aytmatov’un ilk eseri olarak gördüğü “Yüz Yüze” adlı uzun hikâyesi edebiyat vadisinde kendi yolunu bulmasını sağlar. Yazar eserinde Seyde ve İsmail aracılığıyla toplum ve birey kaderinin bütünlüğü hakkında felsefi sorunlara eğilir. Kahramanlarının hayat, aile, toplum ve vatan kavramlarına olan bakış açıları ve zamanla kahramanların psikolojisinin değişmesiyle bu kavramlara bakışlarının da değişmesi eserin kurgusunu oluşturur. Savaşa kadar günlük hayatına devam eden İsmail savaş patlak verince vatani savunmak yerine kendi canını kurtarmayı seçer ve kaçarak saklanır. Savaş İsmail’in gerçek yüzünü ortaya çıkarmıştır. Karısı Seyde ise kocası İsmail’i kaybedip dul ve çocuklarının babasız kalmasını istememektedir. Herkes cepheden haber beklerken Seyde kocası İsmail’i saklamaya, ona yiyecek içecek sağlamaya çalışır. Kocasının sağ oluşu, zaman zaman eve gelişi Seyde’yi bir süre sonra mutlu etmemeye başlar. Seyde’nin iç dünyasında ortaya çıkan insani duygular bu durumu sorgulamaya başlar ve Seyde değişir. Seyde artık eski utangaç Seyde değildir. İsmail’in korkaklığı, asker kaçağı olması, vatani savunmaktan kaçan bir erkek oluşu İsmail’i Seyde’nin gözünden zamanla düşürür.

Üstelik İsmail’in annesinin cenazesine gelmemesi, annesini defnetmemesi Seyde’nin İsmail’den nefret etmesine sebep olur. İsmail bir gece yarısı annesinin mezarına gidip ondan af diler, ancak bu Seyde’nin ona bakışını değiştirmez. İsmail’in Totoy’un ineğini çalması, Mirzakul’u vurması Seyde ile İsmail’in yüzyüze

gelmesine sebep olan son olaylardır ve nihayetinde Seyde İsmail'i ihbar ederek tutuklatır. Eserdeki karmaşık ve trajik olaylar, kahramanların zamanla değişmesi ve tabiat tasvirleri eserin sanatsal seviyesini yükseltir. Esasen yazar sadece İsmail'in asker kaçağı olmasını değil, savaş ve barış durumlarında ahlak, dürüstlük ve vatan sevgisi kavramlarının insanlarda nasıl tezahür ettiğini dile getirmektedir.

Yüz Yüze'de İsmail'in savaş karşıtı düşünceleri -toplum gerçeklerine sırtını dönerek bencilleşmesi ve adi bir hırsıza dönüşmesine rağmen- önemli mesajlar içermektedir. Gelişen felaket süreci Seyde ile İsmail'i mutlak bir yol ayrımında yüzyüze getirir. Her halükarda kaybeden yine Seyde ve ailesi olur. Yazar İsmail'i suçlamaz, aksine onu, yapacağı hırsızlık için zorunlu yaşamsal gerekçelerle çerçeveleyerek anlatır. Yaşama güdüsü onun ahlakî endişelerinin önüne geçer ve Seyde ile trajik bir şekilde yüzyüze gelirler. Burada Seyde halkın sağduyusunu temsil etmektedir (Korkmaz, 2004, 86).

Cengiz Aytmatov'un 1981'de yayımladığı "Gün Olur Asra Bedel" romanı* Osmanakun İbraimov'a göre (İbraimov, 2012, 336) Avrasya egzistansiyalizmin doruğa çıktığı eserdir. Aytmatov'un ortaya koyduğu 'mankurt' kavramı gerek geniş okur kitleleri ve gerekse aydınlar tarafından etik bir terim olarak kullanılmaya başlanır. Aytmatov eserleri üzerine yaptığı çalışmalarla ün yapan Gaçev'in ifadesiyle "Gün Olur Asra Bedel" romanı ikinci bin yılın ilk bin yılına, hatta milattan sonraki tüm zamana karşı ödediği bir diyetir (Gaçev, 1989, 417).

"Gün Olur Asra Bedel"de Sarı Özök olarak bilinen uçsuz bucaksız ovayı ortasından bölen demiryolunun Borondu geçidinde kendilerini tamamen işe adayan gayretli, güçlü kuvvetli insanlar Edigey, Kazangap ve Abutaliplerin hayatı tahkiye edilir. Romanda olaylar bir gün içinde olup biter, ancak tahkiye edilen hayat bir yüzyıldır adeta. Yazar sıradan bir demiryolu işçisinin hayatını tahkiye etmekle birlikte insanoğlunu bekleyen sorunları derin ve felsefi açıdan tahlil etmektedir. Eser, başkahraman Yedigey aracılığıyla Sovyet rejimindeki çöküşü okura etkileyici bir şekilde sunmaktadır. Aytmatov, eserde insanların mankurtluktan kurtarılması gerektiği mesajı vermektedir. Aytmatov, mankurt kavramıyla, Sovyet rejiminde dinini, dilini ve geçmişini unutan bir nesli ele almaktadır.

Romanda savaştan döndüğü günden beri Boranlı durağında makasçı olarak çalıştığı için "Boranlı Yedigey" diye bilinen Yedigey, Boranlı'nın yalnız ihtiyarı Kazangap'ın ölümü üzerine ona karşı son vazifeleri olan cenaze merasiminin yapılmasını ve onu Sarı Özek bozkırında Boranlı'dan 30 kilometre uzaklıktaki Ana-Beyit mezarlığına gömülmesini ister. Yedigey'in bu fikrine çevresindekilerle beraber, kışın sert muhalefeti, demiryolunda insana ihtiyaç duyulması gibi güçlükler de engeldir. Fakat o yine de vazgeçmez ve ihtiyar arkadaşına karşı son vazifesini yerine getirir. Bu romanda, Yedigey'in eski gelenekleri ve âdetleri, tabiat ve hayat şartları ne olursa olsun yerine getirmek ve onları korumak uğruna verdiği mücadelesi görülür. Bu romanda Aytmatov, mankurt metaforu etrafında Sovyetler Birliğinin kimliksizleştirme uygulamalarını eleştirmek için "Nayman Ana" efsanesinden yararlanır. Efsaneye göre Juan Juanlar tarafından mankurtlaştırılan Coloman, annesi Nayman Ana'yı tanımaz ve efendilerinin emriyle onu öldürür. Bu efsane vasıtasıyla Aytmatov, millî kimliğini kaybederek Sovyet sisteminin bir dişlisi hâline gelen insanları etkileyici bir anlatımla eleştirmiş olur. Yazar, bir efsaneden yararlanarak, kendi döneminin aktüel bir sorununu anlatma imkânı bulmuştur. (Söylemez, 2019, 30).

Aytmatov'un orijinal adı "Plaha" (Kıyamet) olan "Dişi Kurdun Rüyalari" romanı 1986 yılında yayımlanmıştır. "Dişi Kurdun Rüyalari" adlı romanında kahramanların hayata ve tabiata yaklaşımları, felsefi bakış açıları, düşünceleri, birbirine benzemeyen kaderleri, döneme göre konunun ele alınışı dikkat çekicidir. "Dişi Kurdun Rüyalari" Aytmatov'un sanatına yenilikler getiren bir oluşumun kapılarını açmıştır. Diğer bir ifadeyle Aytmatov'un bu romanı, ardından K. Cusupaliyev, M. Gaparov ve K. Akmatov'un devam ettireceği, Kırgız edebiyatına 1980'li yıllarda postmodernizmin kapılarını açmıştır (İbraimov, 2012: 337). Roman üç bölüm ve dört ana hikâyeden oluşmaktadır. Birinci hikâye kurtların, ikinci hikâye papaz okulundan ayrılan Abdias'ın, üçüncü hikâye Hz. İsa'nın, dördüncü hikâye ise Boston'un hikâyesidir. Yazar özellikle gençler arasında büyük bir soruna dönüşen uyuşturucu kullanımına dikkat çekip toplumun bundan bir an önce kurtulması gerektiği mesajı verir.

Romanın kahramanı genç Abdias, tıpkı Hz. İsa gibi ortalıkta dolaşır. Önce dogmatik öğretilerin artık miadını doldurduğunu ve modern insanın ihtiyaçlarına cevap vermediği tezini işleyerek kiliseden kovulur. Gazetede yazmak ve fikirlerini daha geniş kitlelere duyurmak ister. Bir yazı dizisi hazırlamak için bozkıra açılır. Kendisini trenden atıp uzun süre şuurunu kaybetmesine sebep olan uyuşturucu kaçakçılarıyla, daha sonra onu ormanda bir ağaca asarak öldüren sayga avcılarıyla tanışır. Onları doğru yola sokmaya çalışsa da

* Romanın orijinal adı "İ Dolşe Veka Dlitse Den" Türkçeye "Gün Uzar Yüzyılı Aşar" şeklinde de çevrilebilir.

nafile uğraşır ve hayatını kaybeder. Son nefesinde kendisi gibi onun da hayatını karartan, bütün insanlığa karşı suç işleyen, tabiatın dengesini bozan bu kötü insanların zulmüne uğramış dişi kurdu karşısında bulur. Ona ve onun Tanrısına dua eder. Kurtlar ve Abdias, romanın aslı kahramanları aynı akıbete uğrarlar. Çünkü kötülük devam etmektedir. Kader hem kurtların, hem saygaların hem de Abdias ve onun gibi düşünenlerin ağlarını örmüştür ve kaderden kurtuluş yoktur (Söylemez, 2010, 17).

Yazarın son romanı “Dağlar Devrildiğinde - Ebedî Gelin” 2006 yılında “Drujba Narodov” (Halkların Dostluğu) dergisinde tefrika edilir. 2007 yılında Rusya’nın Sankt Petersburg şehrinde kitap olarak yayımlanır. Cengiz Aytmatov son romanında tekrar Kırgız hayatına döner. Yazarın amacı globalleşme sürecinde Kırgız insanının ve toplumunun sosyo-ekonomik ve psikolojik tutumunu ele almaktır. Eserin başkahramanlarından Arsen Samançin eğitim seviyesi yüksek entelektüel bir kişidir. Aytmatov, Samançin aracılığıyla günümüz dünyasının psikolojik, sosyo-ekonomik ve ahlakî sorunlarına eğilmektedir. Eserde tahkiye edilen Samançin ve Caabars’ın kaderi esasen sadece Kırgız toplumuna özgü değildir. Aytmatov, çoğu zaman olduğu gibi, yerel bir meseleyi tahkiye ederek evrensel çizgiye ulaşmayı hedeflemiş, günümüz dünyasının güncel sorunlarını okurların takdirine sunmuştur.

Caabars’ın ve Arsen’in ölümü nesli tükenmekte olan bir hayvanla bir gazetecinin ölümünden öte anlamlarla yüklüdür. Arsen nesli tükenmekte olan ve birtakım geleneksel değerleri savunan bir bağımsız gazetecidir. Caabars’la Arsen’in ölümleri, piyasa ekonomisinin, küreselleşmenin ve metindeki kötülerin zaferi anlamına gelir (Aydın, 2018, 195).

1970 ve 1980’li yıllarda Kırgız edebiyatının önemli isimlerinden Tölögön Kasımbek edebiyat sahnesinde öne çıkmaya başlar. Özellikle 1966 yılında yayımladığı “Sıngan Kılıç” (Kırılan Kılıç) adlı eseriyle büyük bir şöhrete kavuşur. Kasımbek’in tarihî roman alanında açmış olduğu bu yeni ekole daha sonra K. Osmonaliyev, Ş. Beyşenaliyev, A. Stamov, Ö. Danikeyev, E. Tursunov, E. Mederbekov, C. Toktonaliyev, S. Stamaliyev gibi isimler katılırlar ve tarihî roman alanında çok önemli eserler verirler.

Bu yıllar Kırgız şiiri için de önemli gelişmeler olduğu bir dönem olmuştur. Daha öncesinden sanat faaliyetlerini devam ettiren şairler C. Bokonbayev, S. Calilov aynı şekilde. C. Cusuyev, C. Sadıkov, C. Abdıkalkov. E. İbrayev, B. Abakirov, N. Carınbayev gibi isimler sanatlarının zirvesine çıkarlar. Yine aynı yıllarda edebiyat sahnesine O. Sultanov, T. Kocomberdiyev, C. Mamıtov gibi önemli isimler çıkar ve Kırgız şiirinde yeni bir dönem başlar. 1970’li yıllarda kaleme aldığı “Cıldızdarga Sayakat” (Yıldızlara Seyahat) adlı şiiriyle Süyünbay Eraliyev Kırgız şiirinde poetik modernizmi başlatır. R. Riskulov, S. Turgunbayev ve T. Mukanov gibi isimler S. Eraliyev’i takip ederler (İbraimov, 2012, 18).

Bu devir Kırgız dramaturjisi için de önemli gelişmeler yaşandığı bir devir olmuştur. T. Abdumomunov, M. Bayciev, A. Dıykanbayev, C. Sadıkov, M. Borbugulov ve M. Toybayev gibi isimler Kırgız dramaturjisine önemli katkılarda bulunan eserler kaleme alırlar.

Bu dönemde Kırgız edebiyatında kadın yazar ve şairler de edebiyat sahnesinde boy gösterir. Özellikle A. Aytpayeva, M. Abilkasımova, S. Abdıkadırova, M. Bularkiyeva, G. Momunova, S. Akmatbekova ve Ş. Mambetaipova gibi isimler eserleriyle dikkat çekmeyi başarırlar. 1980’li yıllarda A. Cakşılıkov, E. Ermatov, A. Riskulov gibi şairler Kırgız şiirinde önemli izler bırakırlar. Aynı yıllarda Kırgız çocuk edebiyatı sahasında M. Cangaziev, Ş. Beyşenaliyev, A. Kızırov ve T. Samudinov önemli eserler kaleme alırlar (İbraimov, 2012, 19).

Yeniden Yapılanma, Bağımsızlık ve 21. Yüzyılın İlk Yılları (1985-)

1980’li yıllara gelindiğinde Sovyetler birliği vatandaşları sosyo-ekonomik sorunların farkında olsalar da tabi oldukları devletin üç beş yıl içinde dağılacağını bilmiyorlardı. Gorbaçov tarafından ilan edilen yeniden yapılanma ve açıklık politikası bu çöküşü sadece biraz daha erteleyebilmiştir. Entelektüel çevrelerin ve halkın azımsanmayacak kısmının tercihleri zamanla değişmeye başlar. Sovyet ülkesinin ve insanının spordan kültüre, uzay çalışmalarından fiziğe kadar elde ettiği başarılar artık geride kalır ve insanlar Batı’nın demokratik kazanımları başta olmak üzere hayatın tüm alanlarında elde ettiği başarılarla gıptayla bakmaya başlar. Sovyetler Birliğinde artık geniş halk kitlelerini siyasi yöneticiler değil, kültür ve teknik alanlarda öne çıkan aydınlar yönlendirmeye başlar. Üstelik siyasi ve ekonomik kriz hali geniş halk kitlelerini mutsuz etmektedir.

Sovyetler Birliğinin temel taşlarında başlayan çatırdamaları yeniden yapılanma ve açıklık politikası engelleyemez. Sovyetler Birliği tüm göstergelerde değişen ve gelişen dünyanın, özellikle Batı dünyasının gerisinde kalmıştır. Üstelik birliği oluşturan halkların millî bir şuurla bağımsızlıklarını kazanmak istemeleri

bu çöküşü hızlandıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar. Baltık ülkeleri açık bir şekilde SSCB'den ayrılma hamlelerini daha 1980'li yıllar bitmeden başlatmışlardır. Aralık 1987'de Alma Ata'da yaşanan olaylar, Ermenistan-Azerbaycan arasında yaşanan Karabağ meselesi ve SSCB'nin yanlış politikaları yüzünden yaşanmış daha birçok olay Sovyetler Birliğinin çöküşünü hızlandırır (İbraimov, 2012, 21).

Sovyetler Birliğinin ekonomide girdiği sıkıntılar hayatın birçok alanında hissedildiği gibi edebiyat dünyasında da kendini etkili bir şekilde hissettirir. Sanatçılar eserlerini yayımlatabilmek için çeşitli çareler ararlar ve bu anlamda yeni terimler ortaya çıkar. Sponsor bularak veya kendi imkânlarıyla eserlerini yayımlatmaya çalışan yazar ve şairler büyük bir ekonomik sıkıntı içine girer. Daha da önemlisi edebiyata olan ilgi 1985'ten sonra geçmiş yıllara göre önemli derecede düşer ve bir şekilde yayımlanmış edebi eserlerin büyük bir çoğunluğu kitapçı raflarında kalır.

Kırgızistan'da ise bu süreç eski ile yeninin; eski Sovyet psikolojisi ile yeni gelen liberal demokratik öğretiler arasında cereyan eden mücadele ile geçer. Tüm Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da millî bilinç yükselir. Henüz SSCB dağılmadan Kırgızistan toplumunda Kırgız dilinin durumu, Stalin döneminde yasaklanan Kırgız aydınları ve Kırgız tarihindeki önemli meseleler tartışılmaya başlanır (İbraimov, 2012, 321).

Bu tartışmalar içinde Kırgız tarihi için trajik bir vaka olan 1916 Ürkün ayaklanması önemli bir yer tutar. Tarih disiplini altında konuşulması daha 1930'lu yıllarda yasaklanan vakanın sebep ve sonuçları ilmi anlamda ve millî bir şuurla irdelenmeye başlanır.

Yine aynı şekilde milliyetçilik duyguları taşıdığı ve Sovyet değerlerine ters düştüğü için isimleri yasaklanmış önemli Kırgız şairlerine yeniden ilgi doğar. Moldo Kılıç, Kasım Tınıstanov, Moldo Niyaz, Nurmoldo, Aldaş Moldo, Moldo Kazıbek, Sıdık Karaçev gibi isimler ve eserleri yeniden gündeme gelir. Tölögön Kasımbek'in "*Singan Kılıç*" (Kırılan Kılıç) ve Tügölbay Sıdıkbekov'un "*Kök Asaba*" (Gök Bayrak) adlı romanları 1985'ten sonra yeniden değerlendirilmeye başlanır. Aynı yıllarda entelektüel çevre modern Kırgız edebiyatının ilkelerini tartışmaya başlar; zira yıllarca tüm okul kitaplarında Aalı Tokombayev Kırgız edebiyatının temelini atan kişi olarak tanıtılmıştır. Özellikle 7 Kasım 1924 tarihli "*Erkin Too*" gazetesinde yayımlanan "*Oktyabrın Kelgen Kezi*" (Ekim'in Geldiği Zaman) adlı şiiri resmi anlamda Kırgız edebiyatının ilk şiiri olarak kabul edilmiştir. Hâlbuki ondan daha önce rejimin yasakladığı Tınıstanov'un ve Karaçev'in yayımlanmış eserleri bulunmaktadır. Bu ve benzeri hususlarda Z. Mamıtbekov, S. Cigitov, A. Erkebayev gibi önemli edebiyatçılar ciddi ve objektif araştırmalar yaparlar. Salıcan Cigitov'un ve A. Erkebayev'in çalışmaları bu bağlamda çok değerlidir (İbraimov, 2012, 323).

1980'li yıllarda Cengiz Aytmatov'un gerek tüm SSCB ve gerekse Kırgızistan içinde var olan durum ve krizden çıkış ile ilgili olarak dikkat çeken faaliyetleri Kırgızistan'da kimlik şuurunun gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1980'li yılların sonuna doğru Kırgız edebiyatının adeta lokomifi olan "*Literaturnıy Kırgızstan*", "*Ala Too*", "*Kırgızstan Madaniyatı*" gibi önemli edebiyat dergileri ve gazeteleri, devlet desteğinin kesilmesinden sonra yayın hayatına devam edemez. "*Ala Too*" edebiyat dergisi Kırgız Yazarlar Birliğinin yayın organı olarak varlığını sürdürse de yıllarca bitmek bilmeyen tartışmalar neticesinde sağlıklı yayınlar yapamaz hale gelir. Ayrıca Sovyetler Birliğinin son yıllarında Stalin'in 'sırları' ortaya çıkmaya başlar. Saygın gazetelerde bu husus açık bir şekilde tartışılır, bazı gazeteciler bu alanda ün yaparlar.

1980'li yıllar Sovyet edebiyatında yeni gelişmelerin ve yeni bakış açılarının ortaya çıktığı yıllar olur. Yeniden yapılanma ve açıklık politikasının uygulamaya konulduğu yıllarda ortaya çıkan ve liberalizmin sağladığı özgürlüğün tadını alan gazetelerde Sovyet insanı tartışılmaya ve gerçekler sorgulanmaya başlanır. Özellikle yasaklar ilgi odağı olur. Aytmatov, V. Bıkov, N. Dumbadze, A. Adamoviç, A. Pristavkin gibi aydınlar özgürlük, insan hakları, eski-yeni diyalektiği ve kültürel hayat ile alakalı yeni fikirler ortaya koyarlar. Bununla birlikte 1980'li yılların ilk yarısında Sovyet edebiyatı tematik olarak genişler. A. Ribakov, V. Dudintev, N. Şmelev, A. Pristakin, V. Şalamov, Y. Dombroskiy, V. Grossman ve hatta muhalif A. Soljenitsin'in eserleri bile Sovyet edebiyatını ayakta tutmaya çalışır. Ancak halkın gözünü açan asıl faaliyet gazetecilik olur. Gazetelerde yayımlanan Aytmatov, F. Burlatskiy, O. Latsis, V. Bobin, Y. Karyakin, A. Strelyanov gibi önemli aydınların makaleleri Sovyet toplumunda derin değişimlerin yaşanması gerektiği hususunda geniş kitleleri bilinçlendirir (İbraimov, 2012, 332).

1980'li yıllarda Kırgız edebiyatı, diğer sorunları bir kenara bırakarak, partinin ve devletin kontrolünden kısmi olarak çıkar. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra ise yazar ve şairlerin daha önceki yıllarda kaleme alıp yayımlatamadığı eserleri yayımlatma imkânı oluşur. Bu yıllarda Mar Bayciev'in "*Mezgil Baraktarı*" (Zaman Yaprakları, 1987), Kazat Akmatov'un "*Iyık Curt*" (Kutsal Yurt, 1981), "*Kündü Aylangan*

Cıldar” (Güneşi Dolanan Yıllar, 1989) ve *“Munabiya”* (1987), Melis Makenbayev’in *“Börülördün Çıyırı”* (Kurtların Patikası, 1994), Beyşenbay Usubaliyev’in *“Tütün”* (Duman, 1991) gibi eserleri bu anlamda dikkatleri çeken eserlerdir. Melis Makenbayev’in *“Börülördün Çıyırı”* (Kurtların Patikası) adlı eseri Kırgız edebiyatında bir yenilik olarak kriminal dedektif tarzında kaleme alınmıştır. Yazar Sovyet devrindeki gün yüzüne çıkmamış kriminal olayları tahkiye etmektedir. Romanda yıllarca saklanmış Sovyet kamplarındaki olaylar ilk defa gün yüzüne çıkarılmaktadır (Ükübayeva, 2012, 322).

1980 ve 1990’lı yıllarda yüzünü yeni dünyaya çevirmiş Kırgız insanının manevi ve estetik dünyasına yönelik şiirler kaleme alınır. Süyünbay Eraliyev, Sooronbay Cusuyev, Baydılda Sarnogoev, Omor Sultanov, Mayramkan Abılkasımova, Calil Sadıkov, Ninakan Cündübayeva, Barktabas Abakirov, Ramis Rıskulov bu dönemde öne çıkan şairler olarak dikkatleri çekerler.

Kırgızistan 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını kazandıktan sonra yeni bir edebî süreç ortaya çıkar.

Şair Şayloobek Düyşeyev’in şiirleri bu anlamda bağımsızlığın ilk yıllarında dikkatleri çeker. Şairin *“Kaydıgerlik”* (Umursamazlık, 1992) adlı külliyatında yer alan şiirlerde Sovyet döneminin olumsuz yönleri, insanların değer yargılarını ve maneviyatını yitirishi, yakın çevresine ve topluma şüpheyle yaklaşması gibi temalar işlenir. Şairin *“Partiya Menen Süylöşüü”* (Parti İle Konuşma) adlı şiirinde Komünist partiyi açık diyaloga çağırır, onun kötülüğünü yüzüne açıkça söylemekten çekinmez. Partinin dünkü üyelerinin onu neden terkettiğini sorgular. Geçmişte *Ak* olanlara *Kara* diyen esasen komünist partinin ta kendisidir (Ükübayeva, 2012, 323). Külliyatta yer alan *“Kütüü”* (Bekleme), *“Kel Süylöşölü”* (Gel Konuşalım), *“Kaydıgerlik”* (Umursamazlık), *“Esine Kel”* (Aklını Başına Al), *“Ene”* (Ana), *“Kıyanattık”* (Hainlik) gibi şiirleri Kırgız toplumunun Sovyet devrinde yaşadığı zorlukları, sinsice mankurtlaştırılması ve bunların farkedilme zamanının geldiği mesajı vermektedir. Örneğin şair *“Kıyanattık”* adlı şiirinde yer adlarının tarihi adlarıyla değil Rusça adlandırılmasına şiddetle karşı çıkar.

Başka bir yetenekli şair Anatay Ömürkanov *“Kündögü Tak”* (Güneşteki İz) adlı şiir külliyatını 1995 yılında okurlara sunar. Şairin eserinde yer alan şiirlerinde aşk, tabiat, vatan ve hayat temaları işlenir. Şair aynı zamanda Sovyet sonrası halkın yaşadığı sosyo-ekonomik sorunlara dikkatleri çeker. Kırgız halkının geleceği için endişelerini dile getirir. Şairin *“Ey”*, *“Er Kırgız”*, *“Kıykıramın Keleçekke”* (Geleceğe Bağırırım), *“Ertenge”* (Yarına), *“Arданuu”* (Utanma), *“El Kayda Köçöt”* (Halk Nereye Göçüyor) gibi şiirleri bu temaları işler. Şair *“Han Az Külöt Ele”* (Han Az Gülerdi), *“Uşul Küngö Kim Alıp Keldi”* (Bu Hale Kim Getirdi), *“Uulun Kana”* (Oğlun Nerede) gibi şiirlerinde 2005 yılında halk ayaklanması sonucu görevini ve ülkesini terkeden Kırgızistan’ın ilk devlet başkanı Askar Akayev’i eleştirir (Ükübayeva, 2012, 328).

Sovyetbek Baygaziyeve *“Ala Toom Menin Cürögüm”* (Ala Too Benim Yüreğim) adlı şiirinde Kırgızların tarihlerini Sovyet döneminde unutmalarını eleştirmekte ve buna üzülmemektedir. Stalin’in Manas’ın yerine geçmesine, Kırgızların Ala Too yerine Moskova’yı benimsemesine adeta isyan etmektedir. Sovyetler döneminde uygulanan Ruslaştırma politikasına da karşı çıkmakta ve artık bu durumun değişmesi gerektiğini düşünmektedir. Günümüz Kırgızistan-Rusya ilişkilerine de gönderme yaparak Rusların tarihte hiçbir zaman Kırgızların dostu olmadığını, günümüzde de olmayacağını düşünmektedir ve halkı da bu hususta bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Sovyetler Birliği dağılmış olmasına rağmen Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkisinin hala devam etmekte olmasını eleştirmektedir. Kırgızların hayatın her alanında ileriye adım atabilmesi için Moskova’yı takip etmek yerine, kendi köklerine, öz benliğine bakması, önce kendini tanıması, gelişen ve değişen dünyaya ayak uydurması gerektiğini dile getirmektedir.

*“Manas Ata akıldan çıktı, dedik Staline’e baba,
Zor zamanda akılı karışan Kırgızlar bıkip usanmadı mı hala?!
Nasıl olur bu, Rusya akrabaymış bana?
Şiirler yazdı Kırgızım Moskova, Moskova.
Bak birader, her çeşit iş çıkar karşına, gelir başına...”*

*Sözünün eridir köklü halkım ar namusta hassastır,
Kırgızımın anası da, mayası da, yüreği de Ala Too’dur.
Hiçbir şey yerini tutamaz, sevdiği tektir,
Büyük Moskova Rusların çarpan kalbidir,*

Biz Rusları can ciğer dostumuz zannederiz, nedendir?!" (Baygaziyeve, 2008, 87)

Esengul İbrayev'in bağımsızlıktan sonra kaleme aldığı "*Can Düynö Canırığı*", (Maneviyat Yankısı) "*Oylon Kırgız*" (Düşün Kırgız), "*Ulut Bolsom Tilim Menen Ulutmun*" (Ulus İsem Dilim İle Ulusum) adlı şiirleri dikkat çekicidir.

"*Ulut bolsom tilim menen ulutmun*" (Ulus İsem Dilimle Ulusum) adlı şiirinde şair ana dilin önemini şu satırlarla vurgular:

*"Ey, yurttaşlar, yiğitler
Ey önderler, bahadırlar
Halka önyak olan yol gösterenler
Yoksul da olsa, bahadır da olsa -
"Ben Kırgızım" diyenler!
Zevk ü sefa için gelmedim buraya.
Bir sözüm var söylemek istediğim sizlere
Bir Vatan
Bir Bayrak
Bir Han vardır bir halkta.
Bunu öğren
Kulağına küpe olsun:
Her insanın farklı bir dini var,
Fakat bil ki, bir ulusun
Sadece bir tane dili var..
Öğren bunu bil ve unutma!
Adın Kırgız, sıfatın başka
Özün Kırgız sözün başka
Dinin Kırgız dilin başka
Olmuşsun, denmesini istemiyorsan -
Toplantılarda,
Kurultayda
Konferanslarda
Hanın başlayıp, hocan dahil olup
Kendi dilinde
Konuşmalısın!"* (İbrayev, 2006, 33)

Sonuç

Modern Kırgız edebiyatı ortaya çıkış ve gelişim aşamalarında ağırlıklı olarak Rus, Kazak ve Tatar edebiyatlarından etkilenmiştir. Edebiyat sanatı içerisinde ele alınacak konuları Komünist parti belirlediği için, tıpkı diğerleri gibi, belli bir çerçeve içerisinde gelişebilmiştir. II. Dünya Savaşının kazanılması söz konusu durumu perçinlemiştir.

Marksist-Leninist estetik, edebiyat sanatını politik yapının bir türü veya politik zihniyeti yansıtmak amacıyla kullanılan bir metod ve toplumun siyasi zihniyetini arzu edilen şekilde yönlendirebilecek bir araç olarak görmüştür. Mevcut ideolojik sistem halktan ve sanatçılardan Komünist partisine, halka, işçi sınıfına, parti prensiplerine ve bünyesinde bulunduğu toplumsal sınıfa karşı kayıtsız şartsız bağlılık beklemiştir. Edebiyat sanatı için bu prensipler Sovyet toplumunun ve edebiyatının her döneminde gelişerek varlığını sürdürmüştür. Bununla beraber Sovyet edebiyatının bir parçası olarak modern Kırgız edebiyatı Stalinizm ve Poststalinizm dönemlerinde sosyalizme ve totaliter rejime özgü olan unsurları yüceltmekle uğraşmış, geniş halk kitlelerini bu hususta bilinçlendirmiş, eğitmiş ve böylece Sovyet kültürünü benimsetmeye çalışmıştır. Sistem içindeki çelişkileri ve çarpıklıkları örtbas ederek halka gerçeği olduğundan daha güzel göstermiş, muhalif seslere, özellikle özgürlükçü aydınlara yapılan haksızlıklara ve katliamlara karşı sesini çıkaramamıştır. Ünlü yazar Cengiz Aytmatov aşağıdaki sözleriyle durumu özetler gibidir:

“Kırgız edebiyatı komünist düşünceye ve onu ortaya koyanlara hiç şüphe duymadan, Kırgız topraklarına gökten inen yeni bir din hatta, yeni bir Tanrı gibi inanmış, aynı şekilde sosyalist realizmi büyük bir mutluluk hatta daha da önemlisi tüm benliğiyle kabul ederek buna tüm gücüyle hizmet etmiştir. Sanat eserinin güzelliği de çirkinliği de sadece sosyalist realizmin ilkeleriyle ölçülmüştür. Bu sebeple, sosyalist realizm millî edebiyatımız için sıradan bir şey değil, herhangi bir efsane de değil; bu bizim tarihimiz, tarihimizin bir gerçeğidir. Bunu hiçbir zaman yok sayamayız (Asanaliyev, 1996, 90).”

Kısmî özgürlüklerin yaşandığı 1960 ve 1970’li yıllardan sonraki süreçte, özellikle ‘yeniden yapılanma’ ve ‘açıklık’ dönemlerinde Kırgız edebiyatı tüm türlerde hayat gerçeklerini, dünyayı tanıma faaliyetlerini geçmiş yıllara göre çok keskin bir farklılıkla ele alamasa da, yeni devrin ruhundan etkilenmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında ise az da olsa, sanatçılar yeni döneme, bağımsızlığa ve bunun değerini anlamaya yönelik eserler yazmış, halkı bu bağlamda bilinçlendirmeye, Sovyet dönemine eleştirel gözle bakabilmeyi öğretmeye gayret etmişlerdir. Komünist partinin tartışılmaz kararlarını tartışmaya, özgür düşünce temelinde yeni bir edebiyat anlayışı ortaya koymaya çalışmışlardır.

Modern Kırgız edebiyatı 21. yüzyılın ilk yıllarından itibaren yeni dönemin ruhuna uygun ve millî duyguların da işlendiği bir süreç yakalayarak şekillenmeye başlamıştır. Kırgızistan’da özellikle son dönemlerde yetişen genç nesil sanatçılar vatan, bayrak, ana dil, memleket sevgisi, ülkede yaşanan sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle ülke dışına çalışmak için gidenlerin yaşadığı kültürel sorunlar, komşu ülkelerin Kırgızistan üzerindeki etkileri, hala sürmekte olan iki dillilik, ülkeyi yönetenlerin halkın taleplerine ilgisizliği, yükselen manevî duygular, özgür sanat, millilik ve Kırgızistan’ın bağımsızlığı gibi konularda edebî eserler vermektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S. vd. (2018). *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Alahan, Sadık (2013). *Çingiz Aytmatov’dun Algaçkı Angemeleri*. Bişkek.
- Akmataliyev, Akmatalı (2015). *Kırgız Adabiyatının Tarihi*. Bişkek: Avrasya Press Yay.
- Asanaliyev, Kenesbek (1968). *Otkeritie Çeloveka Sovremennosti*. Frunze.
- Asanaliyev, Kenesbek (1981). *Door Menen Birge*. Frunze.
- Asanaliyev, Kenesbek (1996). *Keçee Cana Bugün*. Bişkek.
- Askarov, Tendik (2010). *Poiski Absolyuta – Troşeskoie Kreda Çingiz Aytmatova*. Bişkek.
- Aşlar, Halit (2006). *Mukay Elebayev’in Hayatı, Edebî Kişiliği, Nesir Eserleri ve Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. KTMÜ-SBE, Bişkek.
- Aşlar, Halit (2011). Çağdaş Kırgız Edebiyatının İlk Romanı “Uzak Yol” Üzerine Bir İnceleme. *Kardeş Kalemler*, sayı 58.
- Aşlar, Halit (2015). Modern Kırgız Edebiyatında Biyografik Roman Türünün Tarihi Gelişimi Üzerine. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 10/4 Winter 2015, p. 79-94, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7575>. Ankara-Turkey.
- Artıkbayev, Kaçkınbay (2013). *XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi*. (Çev. Mayramgül Dıykanbayeva) Ankara: Bengü Yay.
- Aydın, Mehmet (2018). Cengiz Aytmatov’un Son Romanı Ebedi Gelin-Dağlar Yıkıldığı Zaman’da Mekân Meselesi. *Söylem Filoloji Dergisi*. ISSN 2548-0502. 3(2):188-196.
- Aytmatov, Cengiz (1980). Özüm cönündö. *Leniñil Çaş*, 25 dekabr.
- Aytmatov, Cengiz (2019). *İnsan, Toplum, Devir ve Edebiyat (Söyleşiler/Makaleler I)* Editörler: Ükübayeva, Layli – Aşlar, Halit. Bişkek: KTMÜ Yay.
- Bagryantsev, A.G., İnoyatov, H. Ş. (1973). *Kulturnoe Stroitelstvo v Turkestanskoy ASSR (1917-1924 gg) Sbornik Dokumentov*. Taşkent.
- Baygazyev, Sovetbek (2008). *Bürküütün Küç Çaş*. Bişkek.
- Bezirci, Asım (1967). *Okuduğça*. İstanbul: İzlem Yay.
- Cigitov, Salican (1982). *Körküm Söz Maseleleri*. Frunze.
- Cigitov, Salican (1984). *1920-Cıldardığı Kırgız Adabiyatı*. Frunze.
- Cigitov, Salican (2006). Karanlık Yıllar ve Bir Mihenk Taşı: Sıdk Karaçev. (Akt. Kemal Göz) *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 15.
- Çetişli, İsmail (2014). *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Gaçev, Georgi (1989). *Çingiz Aytmatov*. Frunze: Adabiyat Yay.
- Göz, Kemal (2015). Kırgız Edebiyatında Sosyalist Realizmin Yeniden Yorumlanması Üzerine. *Garzi Türkiyat*, Güz 2015/17: s.99-112.
- İbrayev, Esengul (2006). *Can Diiynö Canırgı*. Bişkek.
- İbraimov, Osmanakun (2012a). *İstoriya Kirgizskoy Literaturı XX Veka T I*. Bişkek: Biyiktik Yay.
- İbraimov, Osmanakun (2012b). *İstoriya Kirgizskoy Literaturı XX Veka T II*. Bişkek: Biyiktik Yay.
- Korkmaz, Ramazan (2004). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. Ankara: TÜRKSOY Yay.
- Komisyon (1968). *İstoriya Kirgizskoy SSR. T2*. Frunze.
- Komisyon (2008). *Kırgız Respublikasının Cazıuçuları*. Bişkek.
- Kultaeva, Ümüt (2007). *Kırgız Tarihiy Romandarnın Janrdık Özgüçölüğü*. Bişkek.
- Mamitbekov, Z. (1986). *Kırgız Sovyet Cazma Adabiyatının Algaçkı Saamalıkları*. Frunze.
- Nikiporets, N. (1962). Proza Çingiza Aytmatova. *Literaturny Kirgizstan*, No4.
- Plehanov, N.Gennadiy (1995). *Edebiyat Bilimi*. (Çev: Yılmaz Onay). İstanbul: Evrensel Yay.
- Sooronov, Omor (1998). *Mukay*. Bişkek.
- Söylemez, Orhan (2010). *Cengiz Aytmatov: Tematik İncelemeler*. Ankara: AKM Yay.
- Söylemez, Orhan – Aşlar, Halit (2011). Mukay Elebayev’in Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği. *Kardeş Kalemler*, sayı 58.
- Söylemez, Orhan – Aşlar, Halit (2012). *Mukay Elebayev, Zor Zamanlar, Seçme Hikâyeler*. Ankara: Bengü Yay.
- Söylemez, Orhan (2019). *Türk Dünyasında Tarihi Roman ve Millî Kimlik*. Ankara: Bengü Yay.
- Tagzade, Leyla (2006). Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. C3, S4 Aralık.
- Tülögabılov, Mukaş (1978). *Kırgız Adabiyatındaki Tarihiy Cana Ömür Bayan Romandarı*. Bişkek.
- Ükübayeva, Layli (1994). *Cazıuç Akındardın Çıgarmaçılığı*. Bişkek.
- Ükübayeva, Layli (2008). *Çingiz Aytmatov’dun Kaarmandarnın Körküm Diiynüsü*. Bişkek.

- Ükübayeva, Layli (2011). Mukay Elebayev'in Edebi Mirası (Çev: Halit Aşlar). *Kardeş Kalemler*, sayı 58.
Ükübayeva, Layli (2012). *Çingiz Aytmatov cana Kırgız Adabiyatı*. Bişkek.
Ükübayeva, Layli (2018). *Çingiz Aytmatov 90*. (Çev: Halit Aşlar vd.) Bişkek.

İnternet Kaynakçası

- <http://www.foto.kg/istoricheskie-dokumenty/383-odin-iz-pervyh-nomerov-gazety-erkin-too.html>
<http://journalist.kg/kg/analytics/kyrgyzcha-kyrgyz-basma-s-z-k-n-2-zhyilga-zhyilyshyi-m-mk-nb/>
<https://kmb3.kloop.asia/2010/04/13/alykul-osmonov/>
<https://aibat.kg/archives/13395>
<http://kyrgyztuusu.kg/?p=15749>
<http://babadjanov.narod.ru/graphics6.html>